

Мій міжнародний чорнобильський рік: 1990-й

З М І С Т

1	Вступ	2
1.1	Осінь 2017-го, тридцята річниця Української екологічної асоціації "Зелений світ".....	2
1.2	Друга половина 1989-го року: великі суспільні зрушення.....	2
1.3	З чим я прийшов у 1990-й рік.....	3
2	Січень-березень 1990	5
2.1	"Українська хвиля" 21 січня 1990 року.....	5
2.2	Вибори до ВР УРСР 31 березня 1990 року.....	6
2.3	Рух проти АЕС у світі.....	7
2.4	Швейцарські лікарі в Києві.....	7
2.5	МАГАТЕ і ВООЗ у Києві: зустріч з "зеленими".....	8
3	Квітень - травень 1990	8
3.1	Підготовка візиту швейцарської парламентської делегації до України, перший етап 8	
3.2	Досвід усного перекладу: "Menschen in Tschernobyl".....	9
3.3	Моя "зелена" діяльність і ІЯД АН УРСР.....	10
3.4	Четверта річниця аварії на ЧАЕС.....	11
3.5	"Знание-сила" № 4 за 1990 р.....	12
3.6	Перехід з Академії наук у "Зелений світ".....	12
4	Червень-липень 1990	12
4.1	Літо, підйом громадської активності.....	12
4.2	Підготовка візиту швейцарської делегації до України, другий етап.....	13
4.3	Моя поїздка у Швейцарію.....	14
4.4	Українсько-німецький науковий семінар по дії малих доз.....	15
4.5	Комітет захисту миру СРСР і "Марші миру".....	15
4.6	Нереалізований проект з голландцями.....	16
4.7	Підготовка громадської екологічної експертизи Хмельницької АЕС.....	17
5	Серпень 1990	17
5.1	Візит швейцарської делегації, офіційно.....	17
5.2	Візит швейцарської делегації: спостереження і уроки.....	18
5.3	На моєму горизонті з'являється Грінпіс.....	19
5.4	Багатий подіями кінець серпня.....	19
6	Вересень - жовтень 1990	20
6.1	Дні Мюнхена в Києві.....	20
6.2	Поїздка до Івано-Франківська.....	21
6.3	Я звільняюся з посади секретаря "Зеленого світу".....	21
6.4	Прага, Хельсінська громадянська асамблея.....	22
6.5	Знову про німців.....	22
6.6	Проект "Інфолаб" і Фонд "Відродження".....	23
7	Листопад - грудень 1990	24
7.1	Я стаю співробітником Грінпіс.....	24
7.2	Грінпіс-Діти Чорнобиля.....	25
7.3	Готель "Київ", номер 707.....	25
8	Кілька слів про 1991-й рік	26
9	Додаток: "Незалежна екологічна лабораторія"	28

1 Вступ

1.1 Осінь 2017-го, тридцята річниця Української екологічної асоціації "Зелений світ"

Приблизно у жовтні 2017-го Андрій Демиденко сказав мені, що Юрій Самойленко, голова однієї з гілок "Зеленого світу"¹, планує організацію якогось заходу з нагоди 30-річчя ЗС, а також публікацію спогадів учасників. Потім я отримав мейл від Сергія Федоринчика, керівника інфоцентру другої гілки ЗС, який теж нагадував про 30-річчя і писав, що добре було б зібрати спогади. Я з "Зеленими світами" давно справ не мав, останні контакти були, здається, десь на початку 2000-х, коли я передав К.М. Холявенко "для історії" деякі документи і плакати ЗС.

Я спробував скласти хронологію своєї участі у ЗС і побачив, що про більшість епізодів пам'ятаю дуже мало, тобто ніяких спогадів про ЗС не вийде. Але побачив також, що час був надзвичайно цікавий, і я в тому часі, на відміну від теперішнього, діяв активно. Так вийшов цей спогад - не про ЗС, а про те, що особисто я пам'ятаю зі свого громадського життя протягом 1990-го року. Не все точно збереглося в пам'яті, не судить занадто строго.

Я назвав цей текст "міжнародним чорнобильським" тому, що як науковець і учасник чорнобильських подій я досить часто виступав на різних міжнародних конференціях і семінарах (наприклад, у лютому 2016 року на семінарі в Інституті дослідницького реактора Кіотського університету), але найбільше моїх міжнародних контактів було у 1990-му в Україні. Втім, у більшості випадків вони не мали продовження, певні контакти зберігалися до кінця 90-х лише з Владіміром Чертковим і Мартіном Вальтером з Швейцарії та Едмундом Ленгфельдером з Мюнхена. З того періоду у мене збереглися документи і фотографії, деякі дати я знайшов в інтернеті (втім, дані з інтернету не завжди точні).

Плакат "Welcome to Kyiv", випущений у 1990 р. асоціацією "Зелений світ", ТВК "Сенс" і Фондом милосердя "Поліграфіст"

1.2 Друга половина 1989-го року: великі суспільні зрушення

Головною подією 1989 року були, звичайно, перші майже демократичні вибори народних депутатів СРСР (березень), і перший З'їзд народних депутатів СРСР (25 травня - 9 червня, Москва). Я, мабуть, слідкував за цими подіями, але в пам'яті нічого немає. Зате добре пам'ятаю, як я їздив у Вільнюс - думаю, через кілька днів після закінчення першого з'їзду: Андрій Демиденко, один з дуже активних українських "зелених", друзі і колеги якого працювали в Інституті фізики АН Литовської РСР, запропонував мені поїхати туди "для знайомства і обміну досвідом". Андрій був киянином в n-ному поколінні - на відміну від мене, бо я приїхав у Київ у 1975-му після університету, і ми тоді ж познайомилися з ним, граючи в бридж. Через батьків, друзів і колег-фізиків Андрій знав пів-Києва і брав активну участь в усіх громадських починаннях, які стали можливими завдяки *перестройке*. Через рік новопризначений Міністр Ю.Щербак взяв Андрія начальником управління екологічної освіти та інформації у новоствореному Міністерстві охорони навколишнього природного середовища.

Я поїхав у Вільнюс. Імен майже не пам'ятаю, предмету розмов також. Що пам'ятаю: велике співоче поле у Вільнюсі, багатотисячний мітинг (організовував "Саюдіс"). Все дуже культурно, організовано, приємні молоді люди. Я все думав: "от би у нас так". Промовці -

¹ Українська екологічна асоціація "Зелений світ", неурядова організація. Перші збори ініціативної групи відбулися в грудні 1987 року, зареєстрована у 1990-му. Про ЗС мова буде далі в тексті.

Ландсбергіс, інші - говорили литовською. Мені переклали зміст виступу Е.Вілкса, народного депутата СРСР (математик, доктор наук з Інституту математики АН Литовської РСР): "Ми були в Москві на з'їзді. Головне - ми повернулися! І найголовніше - ми більше туди НЕ ПОЇДЕМО!"

В липні була створена міжрегіональна депутатська група народних депутатів СРСР, куди увійшли і наші, українські, депутати - Щербак, Рябченко, Яворівський, Кученко і інші. Як депутати, вони могли від імені громадян ставити питання на союзному рівні. Серед цих питань було багато екологічних - не лише в Україні. Йшла боротьба проти проекту перекидання стоку сибірських рік у Середню Азію. Україна і Білорусь вимагали розкриття інформації про наслідки чорнобильської аварії. Естонців турбували плани видобутку фосфоритів. Республіки вимагали справедливого розподілу доходів від природних ресурсів. І т.д., і т.ін.

У Латвії, наприклад, процес відновлення незалежності почався 27-28 липня 1989 року, коли Верховна рада Латвійської РСР прийняла закон "Про економічну самостійність Латвійської РСР". У той час і в Києві було багато різних більш чи менш серйозних розрахунків, де доводилося, що "ми усіх годуємо". Але Прибалтика йшла до незалежності першою.

В Україні утворювалися і працювали десятки громадських організацій: Товариство української мови, Товариство Лева, Товариство "Меморіал", Українська Гельсінська спілка і інші. 8-10 вересня 1989 року в Києві відбувся з'їзд "Народного Руху України за перебудову" (статут Руху зареєстрований у лютому 1990 року). 29 жовтня відбувся перший з'їзд Української екологічної асоціації "Зелений світ"¹, в роботі якого взяли участь делегати від десятків обласних, міських, районних і селищних осередків "Зеленого світу". Головою Асоціації на з'їзді було обрано письменника, доктора медицини, народного депутата СРСР Ю.М.Щербака. Після аварії на ЧАЕС Юрій Миколайович, як лікар-епідеміолог, їздив у зону, зустрічався з людьми і на основі побаченого опублікував у 1987 році в журналі "Юність" документальну повість "Чорнобиль", яка перервала офіційне замовчування причин і наслідків аварії.

1.3 З чим я прийшов у 1990-й рік.

Від 88-го року я був активістом "Зеленого світу", і разом з Н.Преображенською, теж науковцем і активісткою ЗС, 27-29 липня 1989 ми були у Мурманську, на "Міжнародному фестивалі миру". Це таки був справжній фестиваль - крім офіційних делегацій, десятки неурядових організацій, величезні намети зі столами, стільцями, проекторами, звуковою апаратурою, які яскравими плямами прикрасили "Долину уюта". У наметах вдень відбувалися різні форуми, дискусії, виставки, увечері - виступали рок групи, проходили дискотеки.

Форум був організований північними країнами (Швеція, Фінляндія і ін.) і Радянським комітетом захисту миру. Українських "зелених" на цей форум запросила норвезька молодіжна організація EYFA (European Youth Forest Action - Європейська молодь на захист лісів"). Від "Зеленого світу" поїхали Глазовий, Курикін і інші. Ми з Преображенською мабуть мали відрядження від Українського республіканського комітету захисту миру (УРКЗМ), бо ми жили не в наметах, з молодіжними НУО, а у готелі. Думаю, цей подарунок нам зробив Б.Зрезарцев, заступник Голови Українського республіканського комітету захисту миру (адміністративна робота УРКЗМ була на ньому).

Обговорювалися різні теми - роззброєння, права людини, екологія, атомна енергетика. ЕУФА і інші, наприклад, ходили з плакатами і вимагали, щоб радянська влада зробила щось з "Северникелем", бо від його викидів гинули ліси у Норвегії, Фінляндії, Швеції (а комбінат працював з кінця 30-х!). Кілька секцій були про наслідки випробовувань ядерної зброї і Чорнобиль. У мене не було якоїсь презентації, але я теж брав участь у дискусіях - перекладав, інколи коментував, коли чув щось дуже вже далеке і від реальності, і від науки.

Взагалі було дуже цікаво, це насправді були "перестройка и гласность" - така кількість іноземців поряд з базами "Северного флота"! Для учасників організували відвідання БПЛК (большой противолодочный корабль), офіцери справили гарне враження. Я ще піднявся на гору, яка домінує над містом, під ногами текло і хлюпало - вічна мерзлота. Оскільки всі західні неурядові організації поширювали свої матеріали, з Мурманська я привіз купу літератури, найбільш цінними були "Всеобщая декларация прав человека" (з коментарями, гарна брошура, а не самостійно передрукована на машинці, яка була у мене), документи Гельсінської наради 1975 року, Євангеліє (російською мовою) - в той час дістати його в СРСР було важко.

Мабуть саме у Мурманську в мене з'явилася думка, що можна не "протирати штани" в академічному інституті, а брати участь у чомусь важливому і водночас цікавому. Для себе особисто я теж бачив зрушення - як синові дисидента, мені навіть дисертацію не зразу дозволили захищати, а тут уявлялися перспективи.

Восени 1989-го я був активним "зеленим", взяв участь у "Агітаційно-масовому екологічному поході Нетішин-Київ"²: на початку листопада був у Коростені, де відбувся грандіозний марш і мітинг, а у грудні разом з "рухівськими" учасниками походу відвозив зібрані підписи (проти чорнобильської секретності і атомної енергетики в Україні) у Москву. Там ми передали ці підписи нашим депутатам, і навіть були на церемонії прощання з померлим А. Сахаровим - нас провели Ю.Щербак і М.Куценко.

Біля готелю "Москва" в Москві, під час передачі підписів. Справа народний депутат СРСР М. Куценко. 6 грудня 1989.

У Києві, в Будинку художника, 29 жовтня відбувся перший з'їзд ЗС, я був учасником (а ще раніше брав участь у написанні Програми ЗС, яка була прийнята на з'їзді).

19 листопада на Байковому кладовищі відбулося перепоховали мого батька О.Тихого, В.Стуса і Ю.Литвина, які загинули в пермських таборах. Я літав у Перм, ексгумація була нашою з моїм зведеним братом справою, а в Києві організували все лідери "Руху"* і "Меморіалу", колишні політв'язні. Перепоховання стало подією, кількатисячна процесія з хрестами, корогвами і жовто-блакитними прапорами пройшла від Михайлівської площі до цвинтаря - ще півроку перед цим уявити собі щось подібне було неможливо.

Я багато виступав з лекціями на чорнобильсько-екологічну тематику як лектор Товариства "Знання", пам'ятаю цікаві епізоди зі школи на Печерську, залізничного технікума, автопарку, кінофабрики і ін.

Втім, кінець 1989-го приніс мені й кілька розчарувань.

² Український народний рух за перебудову (Рух, НРУ) - громадська організація, створена у 1989 році і зареєстрована у лютому 1990. Рух відіграв дуже важливу роль у становленні незалежної України, але пізніше зазнав кількох розколів з перетворенням окремих частин в партії, і вплив "рухівських" ідей значно ослаб вже до кінця 90-х.

У серпні-вересні ми, члени "Зеленого клубу Інституту ядерних досліджень АН УРСР", направили лист до Ради Міністрів УРСР щодо необхідності організації на базі ІЯД підготовки кадрів для атомної енергетики України, в першу чергу для реакторних цехів (100 відсотків таких фахівців готували в Росії). До речі, цей лист підписав і В.М.Пугач, секретар парткому Інституту.

В кінці вересня прийшла відписка від Держплану РМ УРСР, мовляв, відповідає за це Мінатоменерго СРСР. Але все ж у листі визнавали, що така потреба є, і що доцільно організувати міжвідомчу комісію і розглянути на ній пропозиції Інституту. Я з цим листом ходив до кількох провідних науковців і заступників директора (сам директор не хотів нічого ініціювати, але й проти начебто не був) - ніхто нічого в цьому напрямку робити не хотів. Один погоджувався, що важливо, потрібно - але посилався на те, що застарий. Інші казали, що така практична робота буде відволікати їх від "справжньої" науки. Моїх знань і авторитету (а я був усього лише науковим співробітником) з очевидністю не вистачало. Я мав в кінці року пару телефонних розмов зі співробітницею Держплану, ми узгодили можливі перші кроки, але без ініціативи від інституту справа заглохла. До цього часу ці кадри готують лише в Росії.

Основна моя робота - актуальна з погляду наслідків Чорнобиля - не йшла. Ми хотіли дослідити ефекти від опромінення протонами клітинних культур китайського хом'ячка. Але не було реактивів, лабораторного обладнання, досвіду. Ми привозили клітини хом'ячка з Дубни і Ленінграду, але вони відмовлялися жити в лабораторному посуді українського виробництва. Співробітники, які займалися культивуванням клітин (моїм завданням бола підготовка експериментального обладнання для опромінення клітин на циклотронах), хто як міг, діставали необхідне через особисті зв'язки в Президії АН УРСР. Я дійшов висновку, що якогось прориву чекати годі, а отже, тема безперспективна.

Фактично на початку 1990-го я побачив, що мій "ядерній" кар'єрі кінець, бо домірювати якісь третьюрядні збуджені стани мені було нецікаво, а важливі речі робити не виходило.

2 Січень-березень 1990

2.1 "Українська хвиля" 21 січня 1990 року

На відзначення сімдесят першої річниці підписання "Акту злуки між УНР і ЗУНР" 21 січня кілька сотень тисяч людей вийшли на вулиці і дороги, утворивши живий ланцюг від Києва до Львова. Це було, звичайно, наслідкуванням акції "Балтійський шлях", проведеної 23 серпня 1989 року в Естонії, Латвії і Литві на знак протесту і нагадування про пакт Молотова-Ріббентропа.

"Українська хвиля" була подією, яка пробуджувала національну свідомість, нагадувала історію змагань за незалежність початку 20 ст. Основним організатором "Української хвилі" був Рух і його секретаріат під керівництвом М.Гориня (він, як і мій батько, був членом Української хельсінської групи, сидів у сусідньому з батьковим таборі в Пермській області).

У нас в інституті теж організаторами "Хвилі" були рухівці, багатьох активістів Руху з академічних інститутів пізніше обрали до Київради і районних рад. Я до Руху не приставав, залишався "зеленим". Нашому інституту припала ділянка "ланцюга" біля села Мила під Києвом, ми там стояли десь з годину, було відчуття важливості події. Фактично "Українська хвиля" стала передвиборчою акцією - вибори до Верховної ради УРСР і місцевих Рад відбулися в березні 1990 р.

2.2 Вибори до ВР УРСР 31 березня 1990 року

У березні я програв вибори до Верховної ради УРСР. Кандидатом до ВР мене висунуло бюро Лугинського райкому комсомолу Житомирської області - на пропозицію лугинської районної організації "Зеленого світу" (перед цим мене висунули кандидатом і від Ради "Зеленого світу", але ніхто у ЗС не добивався визнання протоколу, і в Києві комісія мене просто не зареєструвала).

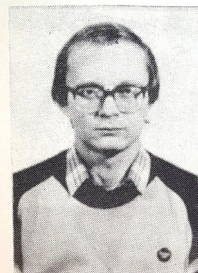
Засідання бюро Лугинського райкому ЛКСМУ проходило драматично, бо крім мене кандидатом був також другий секретар обкому комсомолу. На бюро прийшли перший секретар райкому партії і заступник голови райвиконкому, вони почали відверто давити на членів бюро - і передавали. Один з членів бюро, "афганець", не витримав і виступив проти такого тиску, після чого бюро проголосувало за мене. Втім, ніхто з комсомольців не став мою довіреною особою: "У нас тут сім'ї, діти, робота. Дуже легко пересісти з трактора на підводу, заробітку не буде - і куди подітись?" Кандидатом мене зареєстрували, і для уникнення проблем з керівництвом Інституту ядерних досліджень я заніс в приймальню навіть не заяву (хто зна, якою була б резолюція), а повідомлення приблизно такого змісту: "Доводжу до Вашого відома, що я зареєстрований кандидатом у депутати ВР УРСР і згідно закону буду відсутній на робочому місці наступні два тижні для проведення передвиборчої кампанії"³.

Передвиборчих програм, здається, ніхто не готував і не публікував, все обмежувалося тезами⁴ і виступами. Моїми довіреними особами стали два пенсіонери - один бухгалтер (дуже не любив комуністичну систему, його сім'я і сім'я дружини були репресовані ще перед війною, та й йому ходу не давали), і один військовий пенсіонер, авіатор-підполковник: недалеко від м. Овруч розташовувався авіапункт бомбардувальників Су-24 і Су-17, то він був звідти (як пише вікіпедія, у 1992 році на території України базувалися 4 повітряні армії: 10 авіаційних дивізій у складі 49 авіапунктів і 11 окремих ескадрилей).

Саме з підполковником ми через дірку в паркані попали на передвиборчу зустріч з особовим складом авіаційного полку (у виборчій комісії мені про цю зустріч не сказали, але полковнику "розвідка донесла"). Для трьох інших кандидатів моя поява була несподіваною, але мене теж посадили в президію, дали слово, ми відповідали на питання - нормальні дебати. Все-таки у залі сиділи офіцери, які розуміли, що таке політика. Проблемою на зустрічах було те, що один з кандидатів, звільнений в запас військовий "секретчик" а пізніше міліціонер, був страшенний демагог, його виступи забирали дуже багато часу: "У мене є чотири табуретки, я куплю ще чотири, ви будете до мене приходити, ми посідаємо і спільно вирішуватимемо питання".

Інші зустрічі (ми з довіреними особами їздили на попутках або автобусах - ні в кого машини не було) були менш цікавими, учасники в основному висловлювали побажання, щоб депутат має зробити для села або підприємства: побудувати дорогу, відкрити амбулаторію, відремонтувати школу, закрити/відкрити льонозавод (тут були різні голоси, завод простоював через радіоактивне забруднення сировини, і врешті льоноробство в цих районах померло).

Вибори я програв, набрав близько 10 тис. голосів з 70 тис. (третій результат), а переміг "секретчика" у другому турі перший секретар Овруцького райкому партії В.Бондарев, корінний овручанин, який пройшов шлях від кращого футболіста районної команди до директора молокозаводу і партійних висот. Я був радий і за Бондарєва, і за виборців.

ТИХИЙ

Володимир Олексійович

Народився 1952 року в сім'ї вчителів. Дитинство пройшло в робітничому селищі на Донеччині.

В 1975 році закінчив фізичний факультет Московського університету. Працював у Києві — в інституті ядерних досліджень АН УРСР. У 1985 році захистив дисертацію, здобувши вчений ступінь кандидата фізико-математичних наук. Має два впроваджених винаходи. Найбільш серйозна робота — участь у міжвідомчій групі по прогнозуванню забруднення води в Дніпровському каскаді радіонуклідами після аварії на Чорнобильській АЕС.

У 1986—88 рр. — старший науковий співробітник у радіологічному відділі науково-дослідного інституту комплексного вико-

**Фото з офіційного
передвиборчого плакату.**

Після виборів майже ніщо вже не відволікало мене від "зеленої" діяльності (до 8 травня - в позаробочий час). Для мене ця діяльність була тісно пов'язана з Чорнобильською аварією, тим більше що у 1986-1989 я приймав безпосередню участь у різних чорнобильських справах - від моделювання міграції радіонуклідів у басейні Дніпра до дослідження водних об'єктів у 30-км зоні і подвірних вимірювань р/а забруднення в смт.Поліське⁵.

27 березня 1990 року Держкомприроди УРСР зареєстрував Українську екологічну асоціацію "Зелений світ" як громадську організацію.

2.3 Рух проти АЕС у світі

У Європі і Америці не припинялися протести проти "мирного атому". Міжнародне агентство з ядерної енергії (МАГАТЕ) і Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), репутація яких була після Чорнобиля під питанням, намагалися продемонструвати відкритість і увагу до занепокоєної громадськості. Отже, міжнародний інтерес до Чорнобиля був дуже великий, тим паче, що деякі грифи секретності були зняті, а голос громадськості в СРСР вже глушили менше - "перестройка и гласность", і то без лапок. В Україні найбільш організованими були Українська екологічна асоціація "Зелений світ" (лідер - Народний депутат СРСР Юрій Щербак) і Міжнародний "Союз Чорнобиль" (Президент - Володимир Шовкошитний, у березні обраний народним депутатом УРСР), які вели кампанії і за повне розкриття інформації про Чорнобиль, і проти атомної енергетики.

"Атомна енергія? Ні, дякую".

Я не агітував ні за атомну енергетику, ні проти - я вважав (і вважаю), що як науковець я повинен аналізувати і оцінювати різні сценарії, пов'язані з ними ризики й імовірні наслідки, а вже громадяни і обрана ними влада повинні вирішувати, який сценарій їм більше підходить.

2.4 Швейцарські лікарі в Києві

1990 рік був для "Зеленого світу" насиченим. Багато подій відбувалося у східному флігелі Маріїнського палацу в Києві, у приміщеннях Українського республіканського комітету захисту миру (УРКЗМ), який дозволяв "Зеленому світу" проводити там свої заходи (дякувати треба, звичайно, Олесю Гончару, у той час Голові УРКЗМ, і авторитету Ю.Щербака, та мабуть і іншим повноважним організаціям, не знаю).

Одного разу була зустріч активістів ЗС зі швейцарськими лікарями, я пам'ятаю лише один епізод. Ю.М.Щербак представив мене доктору Мартіну Вальтеру (лікар, доктор медицини, президент товариства "Лікарі за соціальну відповідальність"), який хотів провести обстеження здоров'я дітей з чорнобильської зони. Лікарня чи то кантону, чи то міста Базель готова була провести безплатне обстеження, а швейцарське відділення "Лікарів за соціальну відповідальність" - оплатити дорожні видатки.

Я покликав до розмови свого друга Юрія Гриневича, вчителя фізики з Лугин Житомирської області - він був головою місцевого осередку ЗС. Юрію ідея Мартіна сподобалася (всі в забрудненій зоні дуже

Мартін Вальтер, Сюзан Боос і Іманака Тетсудзі.
Фукусіма, 2012

переймалися здоров'ям дітей), але я висловив Мартіну свої застороги. Вони зводилися до того, що такий проект зводив би дітей до ролі піддослідних. От якби дітей запросили тижнів на три для оздоровлення у Швейцарських Альпах, а паралельно невеликими групами проводили б обстеження, і - при необхідності - лікували, це було б справді гуманітарною акцією. Мартін погодився, але готового варіанту у нього не було. Він був знайдений пізніше, про що буде далі.

2.5 МАГАТЕ і ВООЗ у Києві: зустріч з "зеленими"

В кінці березня в Україні перебувала делегація МАГАТЕ і ВООЗ. На пропозицію Ю.Щербака в Києві, у приміщенні Міністерства охорони здоров'я відбулася зустріч членів делегації з представниками неурядових організацій, в першу чергу - представників місцевих осередків ЗС, які різко критикували секретність, половинчатість заходів радянського уряду і пасивність МАГАТЕ.

Один епізод залишився в пам'яті: я був перекладачем і учасником розмови між директором відділу ядерної безпеки МАГАТЕ Морісом Розеном і якимось відповідальним представником ВООЗ з одного боку, і представниками ЗС - з другого. Один з "зелених" був головлікарем районної лікарні (район не пам'ятаю), в забрудненій зоні. Він дуже емоційно розповідав про проблеми населення зі здоров'ям, на що Розен і представник ВООЗ відповідали, що не видно прямого зв'язку між цими проблемами і Чорнобилем, що ці дані і інформацію треба перевіряти і т.п.

В ході дискусії я запропонував, щоб ВООЗ і МАГАТЕ надали підтримку в організації ґрунтового дослідження: беремо той район, де працював наш головлікар, знаходимо подібний за природними умовами район в "чистій" зоні і кілька років ведемо систематичні обстеження. Українським учасникам для цього буде потрібна методологічна і технічна допомога, зате ВООЗ і МАГАТЕ будуть мати безпосередній доступ до всіх даних, фахівці зможуть брати участь в обстеженнях. Після короткого обдумування і М.Розен, і представник ВООЗ заявили, що брати участь у подібній роботі їх організації не будуть. І не брали, зате протягом багатьох наступних років критикували дані радянських дослідників за те, що методологія незрозуміла, перевірка даних західними фахівцями не проводилася, і через це наші дані сумнівні. Я вважаю, що МАГАТЕ насправді не було впевнене, наскільки важкими будуть наслідки Чорнобиля, і на всякий випадок хотіло залишити варіант не визнання радянських даних.

3 Квітень - травень 1990

3.1 Підготовка візиту швейцарської парламентської делегації до України, перший етап

Чорнобильська аварія налякала світ - усвідомлення небезпеки аварій на атомних електростанціях (яке вже було трохи вляглося після аварії 28 березня 1979 р. на АЕС Three Mile Island в Пенсильванії), знову сколихнуло і громадськість, і уряди. Французькі, німецькі, голландські НУО проводили марші, протести, блокування АЕС. Дуже популярними були антиатомні стікери і значки.

У Швейцарії, яка мала п'ять енергогенеруючих реакторів, були зібрані голоси за проведення референдуму щодо атомної енергетики в країні (швейцарці проводять референдуми - національні, кантональні, муніципальні - дуже часто; у 1990 му році самих лише національних було 10).

Для вивчення питання перед голосуванням Парламент Швейцарії вирішив організувати ознайомчу поїздку в Україну - своїми очима побачити наслідки Чорнобильської аварії. 10 квітня 1990 року в Київ приїхала група швейцарців з метою підготовки візиту, з простим рекомендаційним листом⁶. Основним їх контактом був Ю.М.Щербак, який у 1988 р. виступав у Базелі на конференції "Лікарі миру проти ядерних озброєнь", а пізніше і у Парламенті Швейцарії з доповідями про Чорнобиль. Юрій Миколайович підключив до організації візиту мене, як активного члена "Зеленого світу".

Готель "Турист" у Києві. Крайня зліва Франциска Цидек, крайній справа Курт Циммерманн.

Організатором поїздки і "шефом преси" від Швейцарії був Курт Циммерманн, який у той час працював у впливовому журналі "Politik und Wirtschaft" (Політика і економіка). Ми зустрілися в готелі "Турист", узгодили попередній план візиту делегації.

3.2 Досвід усного перекладу: "Menschen in Tschernobyl"

У складі швейцарської групи до Києва прилетіли Франциска Цидек і Джозанна Кривеллі. Вони хотіли підготувати книжку про те, як Чорнобиль змінив життя звичайних людей (це теж певною мірою входило у план підготовки до референдуму). У Франциски була контактна особа у Києві (рідна сестра Музи Шуберт, дружини швейцарського прокурора), але ж крім киян треба було поговорити і з людьми з "глибини", особливо з огляду на те, що в книжці мало бути багато фотографій - Джозанна була професійним фотографом. Коли Франциска почула, що я балотувався до Верховної Ради України від сільського округу в Житомирській області, вона умовила мене організувати їм поїздку туди. На щастя, в інституті мені дали відпустку за свій рахунок на два дні, плюс вихідні - ми поїхали. Жили в готелі в Коростені, звідки виїжджали в Лугини (де мене висунули кандидатом до ВР через райком комсомолу місцеві "зелені"), в сусідній Овруч і села.

Не дивлячись на "перестройку", радянська система ще працювала. Тому я попросив Юрія Миколайовича Щербака написати коротку записку щодо нашої групи, і Ю.М. її написав на бланку Народного Депутата СРСР - це тоді був поважний документ. Коли ми приїхали в Коростень, я запропонував "візит ввічливості" до першого секретаря райкому. Францисці ця ідея здалася дивною, але ми з'їздили, поговорили (тим більше, що перший секретар був народним депутатом ВР України і входив у Чорнобильський комітет Ради). Цей візит виявився марним: на ринку Коростеня якась жіночка звернула увагу, що ходять іноземці, щось фотографують. Нас провели в кабінет міліції на ринку, приїхав капітан міліції, і вже черговий викликав "воронок", щоб доставити у відділення, коли я порадив капітану подзвонити у райком. Що там було сказано - не знаю, але перед нами вибачилися: "Ви ж розумієте, тут така напружена ситуація, радіаційне забруднення, маємо бути пильними" - і відпустили.

Розмова Франциски з людьми на кладовищі десь біля Лугин (неділя після пасхи) . Я перекладаю.

Втім, люди з нами скрізь говорили досить вільно - і у школах, і в лікарні, і в церкві в Овручі, і в Лугинському райкомі комсомолу (перший секретар, Анатолій Невмержицький, був серед тих, хто у лютому 90-го на бюро райкому голосував за обрання мене кандидатом до ВР).

Книжка "Menschen in Tschernobyl. Von Leben mit der Katastrophe" (Люди в Чорнобилі. Про життя з катастрофою)⁷ була опублікована видавництвом Zytglogge Verlag влітку 1990 р., перед референдумом. Зараз я б сказав - яскравий приклад "нонфікшн".

З Францискою ми епізодично контактували десь до кінця 90-х. Вона писала статті в журнали, а пізніше була редактором журналу для керівників компаній, який називався просто "CEO" (Chief Executive Officer). Мені було дивно, що є такий журнал, але погортавши його я зрозумів, що у керівників (і тих, хто прагне ними стати) дійсно є свої важливі теми і інтереси.

Для мене епізод з книжкою виявився важливим, бо я зрозумів: якщо мене витурять з інституту, де над моєю головою вже збиралися хмари, я не залишуся без шматка хліба, буду перекладати. Я одержав певний досвід, бо під час поїздки ми часто мали працювати окремо: Володя Любарський, наш перекладач, їхав з Джозанною на зйомки, а я перекладав розмови Франциски з людьми. Франциска потім сказала, що у мене добре виходить, під час інтерв'ю виникає хороший контакт. (Те, що я подумав про переклад - справдилася пізніше, коли у 2003-2008 роках послідовний переклад був моєю основною роботою, яка і давала дохід, і була дуже цікавою). Я перечитав своє невеличке есе того часу про свій досвід і спостереження - як мало змінилося!⁸ "Люди не вірять офіційній інформації, не вірять у те, що урядом будуть вжиті необхідні заходи. В той же час дуже мало хто може самостійно прийти до необхідних висновків - і з огляду на складність самої проблеми, і внаслідок відсутності навичок самостійного думання".

3.3 Моя "зелена" діяльність і ІЯД АН УРСР

Як не дивно, у мене немає фото з часів роботи в Інституті ядерних досліджень АН УРСР. Можу прикріпити лише таке: наша інститутська команда на першості Академії наук з бадмінтону, 82 чи 83 рік (я був членом комітету комсомолу, а пізніше входив у профком - відповідав за спорт).

У березні чи квітні 90-го прийшло запрошення від словацької "зеленої" НУО "Strom života" (Дерево життя) на їх конференцію. ЗС постановив послати туди Андрія Демиденка і мене. Не дивлячись на те, що конференція проходила у неділю і мені був потрібен лише один день відпустки "за власний рахунок" (понеділок), мій завідуючий відділом, заступник директора Інституту ядерних досліджень (ІЯД) відмовив мені: "У понеділок буде семінар відділу. А якщо хочете поїхати - пишіть заяву про звільнення за власним бажанням і їдьте куди захочете". Я зрозумів, що з інституту доведеться піти, і через місяць таки звільнився.

Можливо, таке ставлення до мене частково пояснювалося тим, що при висуненні кандидатів у ВР УРСР на початку року на інститутських зборах головували двоє: заступник голови парткому і я - від громадської групи "зелених". Мого заступника директора несподівано для всіх висунули претендентом в кандидати (єдиного від інституту), і він явно хотів цього, але програв, збори проголосували за Д.М.Гродзінського. Вся процедура голосування відбувалася під моїм головуванням, а потім я ще й був кандидатом у депутати!

Та й взагалі до невеликого, але активного осередку "зелених" багато старших товаришів ставилися дуже негативно.

3.4 Четверта річниця аварії на ЧАЕС

Багато різних подій проходили перед четвертою річницею аварії на ЧАЕС. Зокрема, в Києві провели 23-24 квітня нараду міжнародного консультативного комітету, який готував прокт "Радіологічні наслідки Чорнобильської аварії в СРСР: оцінка впливу на здоров'я і оточуюче середовище і оцінка захисних заходів". Цей комітет постав після звернення Уряду СРСР до МАГАТЕ про "оцінку концепції можливості безпечного проживання в забруднених районах". Для обміну інформацією передбачалися спільні семінари, конференції - і перша була проведена вже у вересні 1990-го у Чорнобилі і селищі "Зелений мис", але ЗС туди не потрапив.

Користуючись тим, що я вже був трохи знайомий з М.Розеном (див. вище, розділ "МАГАТЕ і ВООЗ у Києві", я взяв у нього інтерв'ю. Здається, воно не було надруковане. Розен, звичайно, справжній експерт і дуже досвідчений політик, ось дві характерні відповіді:

Ми в МАГАТЕ відмічаємо, що радянська сторона проявляє все більшу відкритість, готовність до співпраці. Якщо говорити про нашу нинішню програму, то деякі наукові організації, на жаль, поки ки що не виявляють бажання надати нашим експертам для аналізу всю необхідну інформацію, і це може ускладнити роботу. Уряди ж СРСР, України, Білорусії готові максимально сприяти нам, бо урядам потрібні рекомендації провідних вчених світу для прийняття правильних рішень....

Я вітаю активність "зелених". Їх сама сильна риса - чесність, максимально відкритий діалог без огляду на авторитета і чини, розуміння проблем "рядових" людей. "Зелені" - це та соціально активна група, яка значною мірою формує громадську думку, їх діяльність може змусити уряд, наукові організації більшу увагу приділити соціальним, гуманітарним проблемам. Щоб сприяти розв'язанню складних проблем, викликаних Чорнобильською аварією, "зеленим" необхідно прислухатися і серйозно зважувати аргументи обох сторін - уряду і народу⁹.

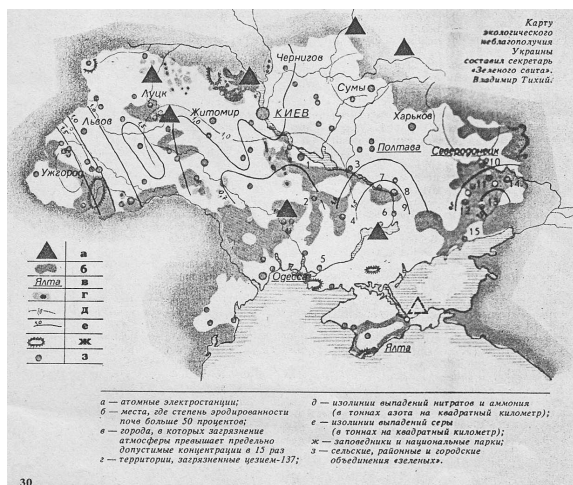
Впевнений, що Розен саме так і думав про нас. У той час "зелені" слухали переважно народ, вважали себе народом, формували громадську думку. І народ, зі свого боку, вважав "зелених" виразниками своїх побажань (незалежно від партійної приналежності; була така карикатура - партійний функціонер розстібає драпове пальто - а під ним все зелене!) Недаремно ж багато справжніх "зелених" було обрано у 1990 році до різних рад - включно з Верховною Радою УРСР. Втім, у той час і уряд прислухався до "зелених", як депутатів, так і громадськості. Я, як представник Грінпіс, пару раз бачився у 1991 році з віце-прем'єром К.Масиком, і він завжди намагався вирішити наші питання (безумовно, підґрунтя цих конструктивних взаємин було закладене протягом 1989-го Девідом Мактаггартом, Президентом Грінпіс Інтернешнл).

"Рух", "Зелений світ", "Меморіал", Товариство Української мови, Українська Гельсинська спілка, Спілка "Чорнобиль", Комітет захисту миру і АН УРСР провели 24-25 квітня спільну науково-гуманітарну конференцію до річниці катастрофи. Відбувалося все в конференц-залі КПІ (ректор, П.Таланчук, був активним "Рухівцем"), головували народні депутати. Я був і в організаційному, і в програмному комітетах, у мене збереглася програма конференції¹⁰. Програма грандіозна, у програмі доповіді віце-прем'єра УРСР К.Масика, директорів інститутів АН УРСР і МОЗ, відомих вчених з Москви Є.Бурлакової і В.Шевченка, письменника і лідера руху "Невада-Семіпалатинск" Олжаса Сулейменова, науковців з Білорусі - але хто реально виступив, з яких позицій - не пам'ятаю.

3.5 "Знание-сила" № 4 за 1990

р.

У квітні в журналі "Знание-сила" вийшла стаття М.Черкасової "Терновый венец Чернобыля". Я підготував для цієї статті дві ілюстрації: "Карту екологічного неблагополуччя України" (попередній варіант карти був опублікований у першому номері газети "Зелений світ", випущеному з нагоди з'їзду ЗС в листопаді 1989 року), і карту України з інформацією про викиди сірки у повітря. Редактори журналу дуже ретельно дивилися мої карти, так що мені довелося попрацювати - я одержав важливий урок роботи з даними і їх представлення.

3.6 Перехід з Академії наук у "Зелений світ"

На початку травня я звільнився з Інституту ядерних досліджень. Крок був нелегким - все ж за плечима 15 років наукової роботи, кандидатська, дисертація, посади наукового і старшого наукового співробітника. Попереду була невідомість, хоч я й був 8 травня зарахований "вченим секретарем колегії експертів ЗС" (між звільненням і зарахуванням було усього кілька днів - тобто зберігався "неперервний стаж", дуже важлива характеристика для усіх радянських кадровиків - ну і працівників, звичайно). В ЗС це була одна з двох ставок, яку ЗС міг собі дозволити (другою була ставка відповідального секретаря, ним став Юрій Міщенко).

Основну організаційну роботу в ЗС виконував Анатолій Панов (він працював, здається, в правлінні якоїсь технічної спілки), а на чолі організації, крім Ю.Щербака, були ще радіобіолог член-кореспондент АН УРСР Д.М.Гродзінський (у мене в 70-х-80-х було чотири спільні з ним наукові публікації), кінорежисер Юрій Ткаченко і - з молодшої генерації - журналіст молодіжної газети Андрій Глазовий. Детально я усе це не пам'ятаю, можливо щось було якимось інакше.

Наполегливими зусиллями членів Ради ЗС (я в цьому не брав участі) для ЗС виділили в користування кілька кімнат у відбудованому "Гостинному дворі" за адресою Контрактова площа, 4. Вікна офісу (маленькі) виходили на вуличку, де пізніше зробили римейк церкви Богородиці-Пирогощі. Офіс був не дуже зручний, але він був! У нас навіть працювала волонтерка з Канади, через рік чи два один зі співробітників ЗС виїхав з нею до Канади.

З різних кінців нам дарували обладнання (дозиметри, факси, комп'ютери й інше), багато чого привіз Андрій Демиденко з Америки: це було непросто, бо в Шереметьєво могли і пограбувати. Певний час - поки ми не поставили ґрати на вікна і не купили сейф - більшість з цього штатним працівникам ЗС доводилося тримати вдома.

4 Червень-липень 1990

4.1 Літо, підйом громадської активності

Літо було дуже багате на події. Життя вирувало - не лише ЗС, але й РУХ, Товариство Лева, Товариство української мови організували різні заходи. Було також багато різного роду делегацій "зелених" з усіх куточків світу, з більшістю зустрічався і ЗС. Найбільш активними тут були, як я пам'ятаю, Андрій Глазовий і Сергій Курикін. А 26-29 червня

проїздом у Москву і Тбілісі в Києві перебувала делегація "зелених" з Європарламенту (у мене є протокол засідання секретаріату ЗС, яким визначалися відповідальні - В.Тихий, А.Демиденко, С.Москвін), але про сам візит в пам'яті нічого не збереглося.

4-9 серпня в Києві пройшов конгрес Світової федерації українських лікарських товариств, перший в Україні (та й Всеукраїнське лікарське товариство було створене шойно 30 червня 1990 року). Оскільки медичні наслідки чорнобильської аварії були однією з ключових тем, а основою для прогнозування є дозиметрія, яка є моєю спеціальністю, то я брав участь у різних дискусіях. Деталі не пам'ятаю, збереглося лише фото.

*З делегатами СФУЛТ біля Маріїнського палацу.
Посередині Д.М.Гродзінський*

4.2 Підготовка візиту швейцарської делегації до України, другий етап

У червні почалася практична робота по підготовці візиту. Часу для підготовки було небагато, і якщо логістика вирішувалася досить просто (за це відповідала швейцарська туркомпанія Natur Freunde Reisen), то не все було ясно з питаннями протоколу з українського боку (парламентська делегація)! Крім того, українські урядові і парламентські структури не мали контактів з неурядовими організаціями (більшість яких у той час були неформальними об'єднаннями), з якими швейцарці обов'язково хотіли зустрітися - особливо представники ЗМІ. Організувати ці зустрічі мав ЗС.

Я вже був штатним співробітником "Зеленого світу". Візит швейцарців (відбувся 12-19 серпня) був одним з двох важливих заходів, які я організовував влітку 90-го року, другим був спільний семінар з групою німецьких науковців під керівництвом професора Едмунда Ленфельдера, радіобіолога з університету Мюнхена. Цей семінар пройшов дуже успішно 19-20 липня.

Офіційне листування швейцарської сторони - якою був Парламент Швейцарії (Nationalrat) - з ВР і МЗС України велося дипломатичними каналами, але листи і факси ходили дуже повільно, і все листування Курт дублював на мій факс, а я вже з цими факсами їздив до відповідальних осіб. Найбільше питань я успішно вирішував з Андрієм Веселовським, першим секретарем відділу інформації МЗС (пізніше, у 1996 році, я мав нагоду побачитися з ним в Оттаві, де він працював радником-посланником посольства України).

Ми оперативно узгодили всі візити, які потребували участі офіційних органів (ЧАЕС, смт.Поліське, м.Овруч, м.Славутич, ВНЦРМ). Відповідальність за зустрічі з громадськістю і прес-конференції (їх було кілька) лежала повністю на мені. Багато чого ми запланували спільно з Міжнародним союзом "Чорнобиль".

Цікавий епізод: МЗС надіслало листа Курту, який він зразу факсом переслав мені, щоб я теж посміявся, бо там було написано: "Повідомляємо, що МЗС України і п.Володимир Тихий готові прийняти делегацію швейцарських парламентарів і журналістів". Зрозуміло, що мова йшла про мою роль в організації зустрічей з громадськістю, де МЗС не мало контактів, але формулювання нас розвеселило.

Втім, остаточне рішення про візит ще не було прийняте швейцарською стороною. Критичний момент настав через кілька днів після того факсу МЗС. Курт вранці подзвонив

мені і заявив, що якщо до кінця дня не буде листа від ВР - підтвердження, що ВР чекає парламентську делегацію Швейцарії, то візит не відбудеться: всі планують свій час, потрібно фрахтувати чартер і т.ін. - а запрошення від Парламенту України немає.

Я схопив таксі і поїхав у ВР. Чорновик листа я вже давно написав і передав у Комітет з міжнародних відносин, кілька разів говорив про цей лист з Дмитром Павличком, Головою комітету. Мені повезло - я перехопив Павличка біля виходу з ВР і зразу сказав, що без листа візит відмінять і буде дуже неприємна ситуація: ми скрізь кричимо про наші чорнобильські проблеми, ось парламентарі поважної країни вирішили з ними ознайомитися - і наш Парламент не підписує запрошення. Це подіяло, ми разом пішли в Комітет, Павличко підписав лист і віддав у секретаріат. А я взяв копію і зразу факсом відправив Курту. Natur Freunde Reisen міг купувати квитки для делегації. Ця підстраховка виявилася слушною - факс від секретаріату ВР надійшов лише наступного дня.

4.3 Моя поїздка у Швейцарію

Прийшло повідомлення від Мартіна Вальтера: група жінок церковної громади з кантону Базель, яку зорганізувала Зіглінд Крамм, дружина пастора, взяла на себе організацію відпочинку дітей з Лугинського району, оплачувала квитки, перебування, харчування. Мартін забезпечував медичні обстеження. Можна було починати роботу. У районі відповідальність взяли на себе вчитель фізики Юра Гриневич, лікар районної лікарні Іван Годлевський і медпрацівник товариства "Червоного хреста" Валентина Коваленко. Те, що з дітьми будуть вчитель і лікар, було дуже доречним. Втім, швейцарські жінки все ж дуже хвилювалися: "Все для дітей буде незнайомим. Що вони їдять на сніданок? Як взагалі організувати харчування? Де дітям буде краще - у місті чи десь на природі?..

Оскільки я був одним з ініціаторів ідеї, то міг підказати відповіді і говорив англійською (якою більшість швейцарців говорить цілком пристойно) - мене запросили в Швейцарію. Крім базельського жіноцтва, опікуватися моїм перебуванням у Швейцарії мав також Мартін Вальтер і Франциска Цидек.

Візу треба було отримувати у Москві, і летіти рейсом "Аерофлоту" Москва-Женева. На щастя, з Києва до Москви було з десять поїздів щодня, і авіарейсів Київ-Москва теж було багато - на Внуково, Шереметьєво і Биково. Проблем з квитками практично не було, квиток на літак коштував двадцять з чимось карбованців (перед звільненням з інституту моя місячна зарплата складала десь 240 крб.)

В Женеві ні базельські жінки, ні Мартін мене не зустрічали, вони домовилися з Богданом Гаврилишиним (він когось там зустрічав), що мене посадять на поїзд до Лозанни. У Лозанні я мав взяти таксі і їхати додому до Музи Шуберт. Це було просто, а от ціна за таксі мене приголомшила - 15 франків (близько 10 доларів) за якихось 5 хвилин.

Наступного дня Муза трохи провела мене містом. На ринковій площі випили холодного чаю. Офіціанти - молоді симпатичні люди, все швидко і ввічливо. Муза повчально прокоментувала: "Ось бачиш, Володимир, це студенти, заробляють на оплату навчання. Тут усі багато працюють, і тому добре живуть". Очевидно, про Україну вона не могла так сказати.

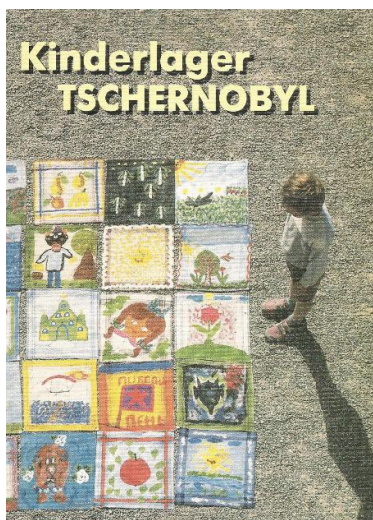
Фото на базі відпочинку біля села Пассванг, де був перший літній табір дітей з Лугинського району

Від Музи я поїхав до Мартіна в Гренхен, спланували медичні обстеження і я вирушив далі до Базеля. Поїзди, які ходять зі швидкістю 160 км/год точно за розкладом - це було нове. Трамвай теж ходять за розкладом. Як пізніше сказала Франциска: "У нас тут все так точно... Якщо трамвай запізниться на кілька хвилин - жах! катастрофа! Швейцарія - не те місце, де цікаво бути молодим..."

У Базелі мною опікувалися старші жінки - Ніка Пастор, Зіглінд Крамм, Аннемарі Коціан. Ніка, вже пенсіонерка, була емігранткою з СРСР (виїхала дитиною з батьками), вільно говорила російською, все листування і контакти з лугинчанами були на ній. А ночував я у іншої літньої пані - великий красивий будинок, і у кожній кімнаті радіо - а на радіо кілька програм, які увесь час передають хорошу класичну музику. Тут варто додати, що Зіглінд - вчитель музики (скрипка, Віденська консерваторія), Аннемарі - теж вчитель музики (фортеп'яно), чоловік Музи Шуберт, пізніше федеральний прокурор Швейцарії, добре грав на скрипці, в домі збиралися друзі і грали квартети. А

Юра Гриневич і Ніка Пастор. Пассванг, 1990

"Дитячий табір Чорнобиль".
Обкладинка двомовної книжки спогадів, випущеної у Швейцарії з нагоди 15-річчя дитячих таборів.

Мартін Вальтер грав на віолончелі - як сказав, для себе.

З Базеля ми з Аннемарі з'їздили в Пассванг, де власник туристичного готельчика надав його для відпочинку дітей з України. Я детально розказував, що і як краще робити для дітей. Втім, як пізніше згадували і Юра, і Зіглінд, перші дні їжа для дітей виявилася незвичною. Та й взагалі такі поїздки - при найкращій організації - у ті часи мали наслідком певний культурний шок. Це змінилося лише десь наприкінці 90-х. Цей справді гуманітарний проект - літні табори для дітей з Лугинського району в Швеції - продовжувався щорічно до 2017 року! Рекорд вартості книги Гіннеса.

В Базелі я ще зустрічався з представниками української громади, але громада була дуже невелика, і продовження ці зустрічі не мали. Втім, тамтешні українці при нагоді допомагали роботі Зіглінд і її церковної громади в організації відпочинку дітей.

4.4 Українсько-німецький науковий семінар по дії малих доз

19-20 липня ми успішно провели українсько - німецький науковий семінар, на якому обговорювалася дія малих доз радіації. Хоч основними організаторами були Комітет молодіжних організацій УРСР (не пам'ятаю, хто з наших "зелених" був там і це пробив) і ЗС, який власне я і представляв як секретар Колегії експертів ЗС, багато українських наукових установ теж відгукнулися: інститути АН УРСР (Д.М.Гродзінський, директор Інституту фізіології рослин, був співголовою ЗС), Інститут комунальної гігієни Академії меднаук (І.І.Карачов), Всесоюзний науковий центр радіаційної медицини МОЗ СРСР. З німецького боку брали участь науковці-радіобіологи з Мюнхена, Бремена, Гамбурга, Ольденбурга. Пам'ятаю, як аспіранти професора Ленгфельдера несли на засідання семінару важкі блискучі чемодани з "бекерель-моніторами" (прилади для визначення радіоактивного забруднення, в першу чергу - продуктів харчування). Німці побачили, що з нами ("Зеленим світом") можна мати справу, і вже у вересні прислали велику партію радіометричного обладнання.

4.5 Комітет захисту миру СРСР і "Марші миру"

В той час було багато заходів по лінії Комітету захисту миру (КЗМ) СРСР - "Марші миру", в СРСР і США. Це була реальна народна дипломатія, приїжджали делегації, люди могли побачити одні одних, поспілкуватися - і небо на них не падало від ідеологічних розбіжностей! Це був "fun", (хоч слова такого тут ще не знали). Значки "СРСР-США", а потім і "Українська РСР-США" дуже цінилися (звичайно, привозили їх "звідти", зробити значки "тут" було дуже важко. Величезних зусиль вартувало А.Панову виготовлення значків ЗС (десь чи не у Вірменії).

Оскільки ЗС користувався підтримкою і приміщеннями УРКЗМ у Маріїнському палаці, то ми теж були у складі "приймаючих організацій". Думаю, якраз влітку 1990 на "марші миру" я познайомився з Лу і Джуді Фрідманами з Коннектикуту. Вони були в Києві (проїздом з Москви, здається), а потім пливли круїзним теплоходом Київ-Одеса (саме на причалі Річкового вокзалу я з ними говорив. Були ж колись такі круїзи!) Джуді після аварії на АЕС Three Mile Island в Пенсильванії написала дуже гарну книжку - екологічний самовчитель для дітей "Джелі Джем - захисник людей". Я потім домовився з нею, і ми випустили два українських видання (у 1993 році, спонсор Ада Кулик зі США, і у 2000, спонсорами виступили мої друзі і "дружні" організації), а потім російською, узбецькою, каракалпацькою і ін. для країн Центральної Азії - завдяки спонсорству Програми спасіння Арала ПРООН, в якій у той час працював А.Демиденко.

4.6 Нереалізований проект з голландцями

Вимірювання радіації - справа відносно проста. А от складніші проекти організувати не вдалося. Якось у складі делегації "зеленої" молоді (такі делегації йшли через А.Глазового і С.Курикіна) мене познайомили з науковцем з голландського університету, який займався цитогенетичними дослідженнями. Він приїхав з пропозицією від свого університету і двох університетів у Британії - організувати спільний проект дослідження лімфоцитів крові. Оцінку дози можна виконувати, аналізуючи хромосомні аберації в клітинах - складна робота, яку голландці і британці готові були взяти на себе.

На площі перед Маріїнським палацом, літо 1990. Справа від мене Ю.Спіженко і Ю.Щербак

Українська сторона мала організувати забір крові і - головне - детальний медичний супровід тих людей, у яких періодично мали брати кров на цитогенетику.

Мені вдалося організувати зустріч голландця з міністром охорони здоров'я, Ю.Спіженком, у розмові взяв участь також Д. Гродзінський. Спіженко з жалем відмовився підтримати ідею, пояснивши, що при нинішньому стані медицини в Україні діагнози і висновки лікарів районного рівня недостатньо обґрунтовані. Для проведення необхідної стандартизації, підвищення кваліфікації і налагодження епідеміологічних досліджень потрібно багато років і значні фінансові ресурси, яких у республіці немає. Через це надійного порівняння захворюваності в "чистих" і "забруднених" районах зробити не вдасться, і робота по визначенню біологічних доз буде робитися даремно.

Цитогенетика в той час активно розвивалася, і після Чорнобиля мій відділ в Інституті ядерних досліджень теж намагався організувати подібні дослідження, але без успіху. Подібні роботи проводилися в СРСР в небагатьох лабораторіях - в Дубні (ОІЯД), в Ленінграді (ЦНДРПІ), в Москві (Інститути біофізики і біохімії АН СРСР, МДУ). Реактиви і практично все інше імпортувалися, але де там якомусь кийвському інституту конкурувати за доступ до цих ресурсів із всесоюзними грандами...

4.7 Підготовка громадської екологічної експертизи Хмельницької АЕС

Якась місцева організація ЗС - чи то з Хмельницького, чи з Нетішина, - звернулася до Ради ЗС з пропозицією організувати громадську екологічну експертизу Хмельницької АЕС. Порадившись з Д.Гродзінським (заступником Голови ЗС і відомим вченим-радіобіологом), я з'їздив у Нетішин, де наші "зелені" організували мені зустріч з членом міськради (прізвище не пам'ятаю), який хотів проведення експертизи, і директором ХАЕС В.Сапроновим. Після певної, досить різкої, дискусії, ми дійшли порозуміння і В.Сапронов сказав, що в принципі проти громадської експертизи не заперечує, але мають бути вирішені організаційні питання: хто замовник, хто виконавець, які документи потрібні будуть експертам і на якій основі можуть бути надані для ознайомлення: АЕС є режимним об'єктом, з огляду на безпеку станції далеко не все можна розкрити. Цілком зважений конструктивний підхід.

У Києві ми зібрали нараду, крім Гродзінського і В.М.Шестопалова (заступника директора Інституту геологічних наук АН УРСР і водночас члена колегії експертів ЗС) участь взяли й інші науковці. Дійшли до висновку, що повноцінну екологічну експертизу провести не зможемо, немає фінансування і фахівців, але можемо провести експертизу гідрологічних аспектів. З цим рішенням ми з науковцем ІГН на прізвище М.Рудь чи М.Рудя поїхали в Нетішин (це точно не був К.Рудя, я його знав, він був інженером ЧАЕС, потім працював в Атоменергонагляді і радником Міністра Мінприроди). Зустрілися з Сапроновим. Сапронов погодився на гідрологічну експертизу, пообіцяв надати документи для ознайомлення (в приміщенні АЕС), але виключно за умови, що замовником експертизи буде або місцева влада, або якийсь державний орган. Проти ЗС як виконавця у нього заперечень не було. На жаль, член міськради Нетішина заявив, що міськрада замовником виступати не хоче, а для державного органу мати ЗС виконавцем було б протиприродно (свої експерти є!), тому цей проект не відбувся. До нього спробували повернутися в листопаді (про це просив Хмельницький облвиконком), але зібрати кваліфікованих експертів вже не вдалося.

5 Серпень 1990

5.1 Візит швейцарської делегації, офіційно

Швейцарська делегація прилетіла 12 серпня. У складі її були 10 політиків (5 депутатів Парламенту, депутати і урядовці кантонів і міст), троє лікарів і 42 журналіста. З поміж них

я вже знав лікаря Мартіна Вальтера, який був президентом товариства "Лікарі за соціальну відповідальність", Курта Циммерманна і Крістіана Буркхардта з Natur Freunde Reisen, а під час поїздки ближче познайомився з Суреном Еркманом, науковим редактором журналу (забув назву) і Владіміром Чертковим з італійської редакції швейцарського телебачення. Чертков, з відомої родини Черткових, які емігрували після революції до Італії, дуже добре говорив російською. Я пізніше кілька разів працював з ним, коли він знімав документальні фільми про долю чорнобильців - ліквідаторів і мешканців забруднених територій. Він був також активним учасником антиатомних акцій у Європі.

Однією з головних подій візиту швейцарців була поїздка в Чорнобиль і Прип'ять, з прес-конференцією в Чорнобилі, в якій взяли участь директор ЧАЕС, Ю.Щербак і інші. Для мене дуже цікавим був візит до радіологічної лабораторії на базі Прип'ятського тепличного господарства. Лабораторію створив і нею керував Н.П.Архіпов, підпорядкована вона була ПО "Комплекс" Мінатоменерго СРСР (закрили її десь у кінці 90-х, коли московські організації покинули чорнобильську зону). Архіпов давав докладні пояснення, у мене збереглася відеокасета з того візиту, я сам знімав на подаровану "зеленому світові" відеокамеру (касети VHS теж були подаровані). Від ЗС у тій поїздці був також А.Демиденко.

Другою важливою подією була поїздка в Поліське і Славутич. До Поліського і в Поліському з нами був депутат ВР УРСР В.Л.Нечипоренко, від комісії у закордонних справах ВР (від Чорнобильської комісії - нікого). А у Славутичі нас приймала міська влада на чолі з мером В.П.Удовиченком. Що мене вразило: п'ять членів Парламенту Швейцарії приїхали на тиждень в Україну, а наші парламентарії не сподобилися виділити день, щоб щось розказати і пояснити швейцарцям.

Члени швейцарської делегації зустрічалися з представниками неурядових організацій (і в конференц-залі готелю "Турист", і в інших місцях). У журналістів були свої контакти, програма була дуже насиченою. По закінченні візиту відбулася спільна прес-конференція швейцарських і українських політиків (у маленькому залі засідань Міністерства закордонних справ, я ледве втиснувся зі своєю відеокамерою), а потім ВР дала сніданок на честь швейцарських парламентарів.

Швейцарський референдум відбувся 23 вересня. За відмову від ядерної енергетики проголосувало 47.1%, а за 10-річний мораторій на будівництво нових АЕС - 54.5%. У травні 2017 року у Швейцарії була прийнята нова енергетична стратегія до 2050 року, якою заборонене будівництво нових АЕС, а існуючі будуть експлуатуватися до тих пір, доки Федеральна інспекція з ядерної безпеки буде вважати їх безпечними. За таке рішення проголосувало 58 % громадян. Є довіра до урядових інституцій!

5.2 Візит швейцарської делегації: спостереження і уроки

Кілька епізодів стали для мене цінними уроками. Я майже запізнився на виїзд делегації в Поліське-Славутич. З Троєщини до готелю "Турист" можна було доїхати автобусом (з пересадкою), але автобуса все не було. Потім я почав голосувати - але ні таксі, ні приватники не зупинялися (був такий період). Нарешті хтось мене таки довів - і я встиг сісти в один з двох автобусів, які вже від'їжджали від "Туристу". Курт оголосив мені догану: "Якщо ти маєш групу 3-4 чоловіка - плани можна міняти; якщо в тебе 5-10 - можеш запізнитися, тебе почекають, якщо твоя присутність важлива; але якщо в тебе 60 чоловік - все має йти ТОЧНО по плану!"

Другим уроком стало те, як Курт вів прес-конференцію в Чорнобилі (він же був "шеф преси"!)

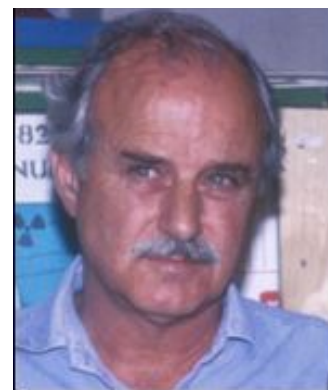
Дуже чітко, зупиняв і безконечної довжини запитання, і беззмістовні відповіді - незалежно від того, хто говорив. Де треба, підправляв формулювання, уточнював - і все це з перекладом двома мовами (німецька, французька). Перед тим я мав нагоду бачити таке ж

блискуче модерування під час двох семінарів з мікродозиметрії, які вів професор В.І.Іванов з МІФІ. Пізніше, у 1994, я дечому навчився і від Раїси Скрябін, коли ми удвох модерували зустріч з екологічних питань між представниками України і США (учасниками були і VIP особи - щойно призначений послом у США Ю.Щербак і посол США в Україні В.Г.Мюллер).

Швейцарці, з огляду на реалії 90-х років в СРСР (все дефіцит!), привезли з собою багатенько пива і різної кока-коли. Один з великих номерів у "Туристі" був баром, там вечорами збиралися. Цікава історія: один з парламентарів, трохи старшого віку, розказує мені (за точність слів не поручуся, лише за зміст): "Щойно ми купили у СРСР 15 винищувачів. Не тому, звичайно, що ми вважаємо їх кращими за "Міражі" чи F-16. А тому, що за контрактом до нас прийдуть офіцери-пілоти, інженери і техніки. А перед ними - для ознайомлення - прийдуть генерали. Вони побачать, як все у нас добре організовано, і почнуть так само робити у себе". Що ж, перефразуючи відоме прислів'я, "Надежды не только юношей питают"...

5.3 На моєму горизонті з'являється Грінпіс

З "Грінпіс" з'явився контакт десь в кінці літа. Девід Мактаггарт, Президент "Грінпіс Інтернешнл", виступав у жовтні 1989-го на першому з'їзді ЗС (я перекладав його виступ), і потім Грінпіс заснував у Києві благодійну організацію "Грінпіс - Діти Чорнобиля". Метою організації була повна реконструкція і обладнання лікарні, щоб постраждалі від чорнобильської аварії діти одержували медичну допомогу на найвищому рівні. МОЗ України передав Грінпісу в оренду триповерховий лікарняний корпус у дитячому санаторії в Пущі-Водиці, Грінпіс скотрагувався з якоюсь архітектурною компанією в Каліфорнії і вони на благодійній основі готували проект реконструкції будівлі. Питаннями медичного обладнання займався канадський фахівець.

Таким я пам'ятаю Девіда Мактаггарта (фото з інтернету)

Оскільки я був зайнятий справами ЗС, то про грінпісівців нічого не знав. Але контакти з Мактаггартом і представниками Грінпіс у Києві підтримував Ю. Щербак, який і попросив мене, як знайомого з електрообладнанням - все ж таки я фізик-експериментатор! - допомогти грінпісівцям вирішити їх проблеми в лабораторії.

Так я познайомився з Дагласом (Дагом) Малхоллом, канадцем, директором "Грінпіс - Діти Чорнобиля", і Клером Мойсі, керівником медичної програми. Також вперше я попав у дитячий санаторій в Пущі-Водиці (з ним я мав багато клопоту пізніше, у 1991-1992 роках, коли вже сам був директором ГП-ДЧ). В санаторії у приміщенні переданого в оренду корпусу були встановлені два медичних аналізатора біохімічних матеріалів, на яких дві канадські жінки - медичні техніки - виконували аналізи для лікарні санаторію. Проблема була у стрибках напруги в мережі, на які аналізатори реагували погано. Я порадив Дагу, що треба встановити і де це купити, і він, думаю, взяв мене на замітку. Контакти з ГП-ДЧ продовжувалися, і це закінчилося організацією спільної лабораторії, про що пізніше.

5.4 Багатий подіями кінець серпня

В серпні я одержав факс від проф.Ленгфельдера, що він організовує благодійний вантаж для ЗС - обладнання для радіометричної лабораторії, включно з сучасним гамма-спектрометром. З факсами від Ленгфельдера я оформив дозвіл на розмитнення вантажу.

Ще під час семінару по малим дозам я познайомив проф.Ленгфельдера з І.І.Карачовим, зав. лабораторією радіаційної гігієни НДІ загальної та комунальної гігієни МОЗ України. З цією лабораторією у мене були гарні контакти ще з часів моєї роботи у 1986-1988 в

УкрФЦНДКІВР (Інститут водних ресурсів): коли в моєму інституті ми не мали необхідного обладнання, ми свої проби передавали для аналізу в НДІЗКГ, де частенько я сам і виконував аналізи. Тепер я скористався цими контактами і домовився з директором НДІЗКГ, М.Г.Шандалою і І.І.Карачовим, що ЗС встановить гама-спектрометр в лабораторії радіаційної гігієни і ми (ЗС і НДІЗКГ) будемо спільно його використовувати. Е.Ленгфельдер погодився з цією пропозицією.

Крім іншого, у серпні на моє ім'я прийшло ще два благодійних вантажі, з Швейцарії і Німеччини. Я їх розподіляв по лікарням і через різні "чорнобильські" спілки, їх у Києві і області було кілька. В основному надсилали вітаміни, продукти дитячого харчування, іграшки.

В 1991 році теж було кілька благодійних вантажів на моє ім'я. В кінці року, коли в СРСР стало сутужно з продуктами харчування, швейцарська мережа супермаркетів "Мігро" вислала караван з трьох фур, по одній для України, Білорусі і Росії. Адресатом українського вантажу був я, і добре, що на той час я був директором "Грінпіс-Діти Чорнобиля", у мене була печатка і я зміг розмитити вантаж. Невелику частину я сам завіз у дитячий будинок десь під Києвом, перед самим Новим роком, а все інше на моє прохання "Міжнародний Союз Чорнобиль" розподілив по своїм міським і районним осередкам. Фура була завантажена продуктовими посилками: кожен бажаючий в будь-якому "Мігро" міг щось купити і скласти у 5-кілограмову посылку. Мені пізніше розказував голова Макарівського осередку "Міжнародного Союзу Чорнобиль", що мав з тим халепу, бо до нього приходили зі скандалами: "Чому он у сусіда в посилці і горілка, і шоколад, а у мене лише олія і борошно. Це ви тут витягли мою пляшку!"

6 Вересень - жовтень 1990

6.1 Дні Мюнхена в Києві

У вересні в Києві проходили Дні Мюнхена. 11-го в Борисполі приземлився Боїнг-747 з делегацією. Я зустрічав літак безпосередньо на льотному полі: у мене були документи на отримання благодійного вантажу і лист Ради Міністрів про звільнення від мита. Відправником був Університет Мюнхена.

Я вперше таке бачив. Борт відкрився десь на висоті 3-го поверху (ніяких "хоботів", звичайно, не було), і по сходам посунули люди - бізнесмени в костюмах, артисти з краватками-метеликами, музиканти зі скрипками-віолончелями-саксофонами в футлярах, рокери з гітарами, спортсмени, якісь хіппі і дядьки в зелених капелюхах з пером і в панчохах... Справжній Ноїв ковчег!

Весь цей радісний натовп посунув до виходу, а тим часом відкрилися рампи нижньої палуби літака і почалося розвантаження. Я показав свої папери, і мене підвели до накритої сіткою палети - розвантажуйте, ящики ваші, піддон і сітка наші.

Я знав, що вантаж буде серйозний, але все ж не чекав такого. Найбільшою проблемою виглядали два ящика, кожен десь по 200 кг - дві половинки захисту для гама-спектрометра. А ще ж були кришка і підставка захисту, і дюари, і комп'ютери, і ще якісь коробки... Ці коробки мене виручили, бо професор Ленгфельдер вирішив докласти до нашого вантажу 10 електричних друкарських машинок для відділу міжнародних зв'язків Київського виконкому, і виконком прислав за ними вантажівку. Я побігав по території, домовився з автотранспортом (добре, що були гроші - передбачливий Ленгфельдер залишив мені на усякі випадки), підігнали до літака вантажівку київської адміністрації, навантажили і все вивезли.

Які були часи! Щоб зараз отак пустили до літака, а потім випустили прямо зі стоянки літака за периметр майже тонну вантажу... Через рік я зустрічав гуманітарний вантаж для "чорнобильських дітей", який прибув з військовим "Русланом" із Франції. Це було на льотному полі "Заводу Антонова" в Гостомелі, і не менш вражає: я стояв, маленький, а наді мною височів велетенський літак. З тим вантажем, втім, не все виявилось ОК: на прохання відправника, ЮНЕСКО, я завіз все у дитячий санаторій, а пізніше головлікар мені скаржився - "Куди це подіти? Воно захаращує мої підсобки!" Я подивився, у вантажі були підручники французької мови, переважна більшість для старших курсів університету.

6.2 Поїздка до Івано-Франківська

Професор Лендфельдер з двома співробітниками приїхали в Київ на мікроавтобусі через день після закінчення "Днів Мюнхена". За кермом вони були по черзі. Взагалі, професор в молоді роки підробляв автомеханіком, і коли під час одного з наступних приїздів у їхньому "фольксвагені" щось сталося зі зчепленням, то він сам уночі в гаражі готелю все відремонтував.

Крім гама-спектрометра, який ми встановили в Інституті комунальної гігієни (німці подивилися, схвалили - гама-спектрометр був подарунком від університету Білефельда), Мюнхенський університет і місто Мюнхен подарували "Зеленому світу" десять портативних приладів "Бекерель-монітор 200", для вимірювання сумарної гама активності у пробах об'ємом 0.8 л (в основному в той час це були цезій-137 і цезій-134, ну і природний калій-40, звичайно). З розрахунку на ці прилади я підготував програму "Інфолаб", про що буде далі, а кілька приладів призначалися для передачі іншим організаціям ЗС. До речі, ЗС (за підписом Щербака) писав запити до Ради Міністрів УРСР, і у червні нам Держпостач УРСР виділив 10 радіометрів "Бета" (у мене збереглася копія супровідного листа). Це невеличкий прилад для вимірювання потужності гама-випромінювання, характеристик приладу я не пам'ятаю, і навіть всезнаючий гугл починає історію від радіометра "Припять", який був більш пізньою розробкою. Втім, і один, і другий не могли вимірювати основне - активність радіоізопадів у воді і продуктах харчування).

З Білої Церкви за "БМ-200" активісти ЗС приїхали самі, два "БМ-200" професор особисто передав у Інститут комунальної гігієни, інші були "розписані" по районам, а ще два ми повезли до Івано-Франківська (один з них призначався "зеленим" з Чернівців). Це була моя перша поїздка автомобілем через пів-України. У Львові під'їхали до Оперного театру, біля якого якраз напередодні демонтували пам'ятник Леніну (вікіпедія пише, що бронза пішла на пам'ятник жертвам комуністичних репресій). Руїна постаменту справляла сильне враження, особливо на мене: у мене є моє фото 1968 року біля цього пам'ятника. У 1968-му у Львові проходила республіканська олімпіада юних фізиків, на якій я зайняв перше місце. Церемонія нагородження була в Опері, тому й фото. Втім, ще раніші і кращі спомини зі Львова - з 1965 року, коли ми два дні були там з батьком, дорогою до Стройно і Коломиї.

В Івано-Франківську нас дуже добре зустрічали, ми жили недалеко від міста у якомусь маленькому готельчику (тоді якраз такі почали з'являтися), гарна вечора в гуцульському стилі, але без "шароварщини". І проф.Лендфельдер, і його команда, і я, і ЗС Івано-Франківська - всі були дуже задоволені.

6.3 Я звільняюся з посади секретаря "Зеленого світу"

Окрилений одержанням обладнання з Німеччини, я підготував проект "Інфолаб", який передбачав організацію на базі цього обладнання лабораторії. Проф.Лендфельдер постійно нагадував, що саме я, як професіонал, маю з ним працювати - що дуже розумно, звичайно, і я був цілком "за". Маю кілька чорновиків проекту, але без дат - друкарські машинки не мали функцій сучасних комп'ютерів.

Про перипетії заявки "Інфолаб" трохи згодом, а життя тим часом вирувало зовсім не навколо "Бекерель-моніторів". 30 вересня 1990 р. відбувся перший (установчий) з'їзд Партії зелених України (ПЗУ). Партійна діяльність мене не цікавила, я не ходив на з'їзд, а от інший епізод вразив сильно. У московській газеті "Мегаполис-експресс" (понад мільйон примірників на піку популярності) вийшла стаття про "Зелений світ". Не пам'ятаю, чи стаття була написана В.К.Черіньком, членом Ради ЗС, чи просто покликала на нього як на джерело інформації. У статті писалося про негаразди в "Зеленому світі", зокрема про те, що А.Демиденко подорожує за кордоном за гроші ЗС (що було неправдою, бо Демиденко їздив за кордон за гроші тих організацій, які його запрошували - у ЗС на подібні видатки грошей не було), а також про те, що В.Тихий привласнив і тримає вдома одержаний від німців гама-спектрометр і відеокамеру. Гама-спектрометр навряд чи кого цікавив, а от згадка про відеокамеру мене неабияк налякала. Ціна камери була під тисячу доларів, а в ті часи вбити могли і за набагато менші гроші - простеньку "гостинку" можна було купити за тисячу. Що гірше - відеокамера давно була в сейфі ЗС, і що я міг би сказати бандитам, які б прийшли до мене додому і поставити мені праску на живіт?!

Стаття в "Мегаполис" дуже нагадала мені іншу статтю, 1976 року, в газеті "Советская культура" під назвою "Прожектёры из подвала" авторства Алли Боссарт. Та стаття призвела до розвалу і закриття Молодіжного клубу "Рух" (активістами того "Руху" були і я, і С.Федорінчик, нині керівник інфоцентру одного з "Зелених світів").

На фоні переходу багатьох активних членів громадської організації "Зелений світ" в ПЗУ і шоку від статті в "Мегаполис-експресс" 5 жовтня я звільнився за власним бажанням з посади секретаря колегії експертів ЗС, і далі вже був членом цієї колегії на громадських засадах, як і всі інші.

6.4 Прага, Хельсінська громадянська асамблея

В кінці жовтня я був у Празі, де 19-22 зібралася Хельсінська громадянська асамблея (Helsinki Citizens' Assembly). Ініціатором був Вацлав Гавел. Були громадські організації усіх спрямувань - від борців за мир до лесбіянок. Однією з головних тем були права людини, і, мабуть, у зв'язку з цим мене запросили наші українські правозахисники (я підтримував контакти з В.Овсієнком, він організував поїздку). Втім, у мене не виникло бажання прилучитися до правозахисного руху - збирати інформацію, виступати з заявами. Так само я пізніше відійшов від Грінпіс у 1993-му, коли український офіс почав згортати лабораторію і медичну програму, а зосередився на "акціях": повісити 20-метровий плакат на Будинку профспілок "Чорнобиль зупинив час. Час зупинити Чорнобиль"; зустріти літак канцлера Коля в Борисполі у протигазах і з плакатами "Коль, забери німецькі відходи назад у Німеччину". Це, мабуть, теж потрібно, але - не моє.

Прага справила сильне враження, особливо Народний дім (там у Концертному залі Сметани я слухав В.Гавела і виступи інших політиків, а увечері пив пиво у неймовірних розмірів Пільзенському ресторані у напівпідвалі). Лише пізніше, у 97-му, я докладніше роздивився цей шедевр архітектури модерну з полотнами А.Мухи і інших "сецесіоністів".

Цікавим було прийняття в посольстві СРСР, яке займало гектари парків і кілька палаців у центрі Праги. Це фактично була окупаційна адміністрація, і я тоді подумав - як же чехи мають ненавидіти СРСР і все, з ним пов'язане! До того ж, в моїй пам'яті ще були події 68-го року. Від початку реформ Дубчека батько слідкував за подіями, і ми з ним були у Перечині восени 68-го, коли туди повернулися з Чехії радянські танкісти. Після урочистої зустрічі на площі міста ми з батьком кудись їхали в міському автобусі, там же були танкісти, запам'яталося ненароком підслухане зізнання: "Очень нас там не любили, плевали в нас, особливо девушки".

6.5 Знову про німців

Десь в середині жовтня проф.Ленгфельдер знову був у Києві. Цього разу мова йшла про допомогу лікарням і можливість спільних досліджень. Я допомагав у організації зустрічі з міністром Ю.Спіженком, з Білорусі приїхав хтось з Академії наук. Узгодили якісь плани, Ленгфельдер дорогою в Білорусь передав нашим лікарням кілька апаратів для ультразвукової діагностики (УЗД), міністерство дало інформацію, які лікарні і в чому мають найбільшу потребу. Ще з подібною місією я бачив Ленгфельдера влітку 1991, потім він перестав приїжджати. Я взнав причину випадково - десь у 1994 був на конференції і почув доповідь Ленгфельдера. Він розказав, що на початку 92-го відвідав ті лікарні, в які щось передавав (він був дуже організований, цінив і те, що передавав, і свої зусилля). Показав фото: препарати, які мають зберігатися виключно в холодильнику, стоять на підлозі в якійсь комірчині; апарати УЗД накриті білою марлею, бо немає лікарів, і т.д. Через це всі свої зусилля професор переключив на Білорусь. (Останні три роки я часто буваю по роботі в Білорусі, різниця з нами дуже велика. І не лише в тому, що всі авто їздять по правилам. Один колега, менеджер проектів, сформулював це так: білоруси серед слов'ян - це як німці серед інших європейців. Ленгфельдер розпізнав своїх...)

У кінці жовтня ми з Ю.М.Щербаком були в Берліні, на чорнобильській конференції. Щербак, як завжди, дуже гарно виступив, а у мене була невелика доповідь, трохи по воді, а більше про занепокоєність народу в забрудненій зоні.

Берлін щойно став об'єднаним (офіційно з 3 жовтня 1990 р.), у місті приймали дві валюти, НДР-івські і "західні" марки, берлінський мур ще стояв, але "чек-пойнтів" вже не було. Поїзди метро ходили кожні по своїй частині міста, і треба було на Цоо виходити з одного поїзда і переходити на іншу платформу, щоб перетнути уявну вже лінію розмежування, сісти в інший поїзд і їхати далі. Я сходив на Курфюрстендамм і на Александерплатц, контраст був великий.

Вийшли з Юрієм Миколайовичем випити пива. Цілком радянський кіоск з круглими столиками-стоячками, мабуть ми жили у Східному Берліні. Літній чоловік за сусіднім столиком почув, що ми говоримо українською, підійшов. Розказав, що чув цю мову під час війни, військовополонені розчищали вулиці після бомбардувань союзників. А Ю.М. згадав, що й він добре пам'ятає німців у післявоєнному Києві, теж військовополонених, як вони шкребуть лопатами, відкидаючи сніг з хідників...

6.6 Проект "Інфолаб" і Фонд "Відродження"

Ми, тобто "Зелений світ", мали подароване німцями радіометричне обладнання, але потрібні були кошти для його використання. 24 вересня ЗС і Союз "Чорнобиль" спільним листом (народний депат СРСР Ю.Щербак і Народний депутат УРСР В.Шовкошитний) звернулися до Фонду "Чернобыль-помощь" з проханням про виділення 30 тис. рублів на фінансування лабораторії (у мене є копія листа). Фактично "Чернобыль-помощь" був підрозділом "Советского Фонда Мира", обидва фонди очолював А.Карпов, шахіст. Хоч

Нарада в кабінеті міністра Ю.Спіженка (другий зліва). Перший зліва - заступник міністра, справа від міністра перекладач В.Овдієнко, проф.Е.Ленгфельдер і представник АН Білоруської РСР.

офіційно ці фонди були громадськими організаціями, але грошима розпоряджалися великими ("миротворча рука" КПРС).

Від Карпова ми нічого не одержали, і тоді з'явилася ідея звернутися до Джорджа Сороса: підготувати проект "Інфолаб" і подати його в Українсько-американський фонд "Відродження". Фонд був зареєстрований 18 квітня 1990 р. На жаль, на сайті Фонду дуже мало інформації про перший період його роботи. Що пам'ятаю я: фінансування для Фонду надав Дж.Сорос через "Інститут відкритого суспільства" у Нью-Йорку. Наглядову раду в мої часи очолював Богдан Гаврилишин з Швейцарії, а виконавчим директором у 1990-1993 рр. був Валерій Грузін, экс-редактор журналу "Всесвіт" Спілки письменників України. В.Грузін з 1972 до 1975 рр. працював у Представництві СРСР в ООН у Нью-Йорку, тобто очевидно знав мову і все інше. До Наглядової Ради Фонду входили більшість "грандів", українського політикуму, в тому числі і Ю. Щербак.

Ідея проекту "Інфолаб" полягала в тому, щоб обладнати пересувну лабораторію (автобус), мати в ній прилади для вимірювання потужності гама-випромінювання і радіоактивного забруднення продуктів харчування (які ми одержали від Ленгфельдера), мати інформаційні плакати, брошури про вплив радіації і т.п. - і їхати в забруднені райони, міряти, роз'яснювати, радити. Де необхідно - робити більш точні вимірювання в лабораторії Інституту комунальної гігієни (в тім числі на стронцій - ми самі зробити цього не могли, але я мав домовленість з І.І.Карачовим і хіміками відділу - Н.М.Боровіковою і Л.І.Новоїциною). Заявку на грант підписали ми з А.Демиденком, а у список можливих виконавців включили ще кількох наших знайомих "зелених" фізиків, і так подали у Фонд "Відродження".

7 Листопад - грудень 1990

7.1 Я стаю співробітником Грінпіс

Дивним чином майже одразу за нашим проектом подібний проект надійшов до Фонду також від "Грінпіс-інтернешнл". Як це сталося - я достеменно не знаю, думаю, що на прохання Дага Малхолла заявку "на коліні" підготував спеціаліст Грінпіс по медобладнанню.

Всупереч усім канонам, заявка Грінпіс була передана мені на рецензію! Видно було, що заявник мало знайомий з проблематикою, але Грінпіс виклав на стіл козир, якого ми не мали: у разі одержання гранту брав на себе половину фінансування. Фонд спокусився і прийняв заявку Грінпісу, але її відхилив "Інститут відкритого суспільства". Знадобився авторитет Ю.Щербака, щоб проект дозволили доопрацювати. Думаю, що саме Щербак запропонував зробити проект тристороннім: ЗС вносить обладнання і зосереджується на радіаційних аспектах, Грінпіс дає гроші і організовує хімічну лабораторію, "Відродження" виділяє кошти.

Було зрозуміло, що у "Грінпіс-Діти Чорнобиля" займатися проектом нікому, бо всі займалися лікарнею і лікарями (а ще ремонтом взятого в оренду будинку на вул.Десятинній, де Мактаггарт хотів влаштувати штаб-квартиру Грінпіс для усього СРСР; цей проект закінчився нічим, після Грінпіс ремонт будинку не вдалося зробити і посольству Великобританії, і лише Кучма з Лазаренком пізніше успішно його знесли і побудували те, що схотіли).

Даг запропонував мені роботу в Грінпіс - доопрацювати проект, а потім бути його менеджером. Я погодився, мені дали координати Алана Пікейвера, керівника наукових програм ГП в Амстердамі, і на початку листопада я став заходити в офіс ГП-ДЧ - в основному для того, щоб одержати чи передати факс або поговорити по телефону з кимось за кордоном. Здебільшого я працював у лабораторії в Інституті комунальної гігієни,

налагоджував обладнання, міряв якісь проби - не пам'ятаю, що саме, перше систематичне дослідження я виконав лише восени 1991 року-весною 1992-го, коли вже була пересувна лабораторія.

Незабаром після нашої розмови Даг вилетів в Амстердам, де була штаб-квартира Грінпіс інтернешнл. І раптом доходить інформація, що він подав у відставку з посади директора ГП-ДЧ і його звільнили. Які причини - точно не знаю. Може це стане відомим пізніше, почекаємо: одна дослідниця, історик з Балтімора, пише роботу про Грінпіс в СРСР (цікаві ідеї приходять в голови співробітників американських університетів!)

Я потрапив у непевне становище, бо мав лише усну домовленість з Дагом. На його місце нікого не призначали, керувала поточними справами молода дівчина-бухгалтер, ірландка. Через кілька днів я підійшов до неї, розказав про нашу угоду з Дагом, і за її розпорядженням хтось із перекладачів вніс відповідний запис у мою трудову книжку. 11 листопада 1990 року я став "менеджером проекту радіаційно-токсикологічної лабораторії Грінпіс-Діти Чорнобиля".

7.2 Грінпіс-Діти Чорнобиля

З переходом у "Грінпіс" я попав у зовсім інший світ, відмінний від того, у якому працював до цього. І справа була не лише в тому, що мені платили 600 карбованців на місяць (в інституті я мав, здається, 240, а в "Зеленому світі" ще менше). Тут був постійний рух, хтось приїжджав, від'їжджав, йшли якісь перемовини з Радою Міністрів і іншими установами, на кілька днів з'являлися професори медицини або молоді архітектори з Сан-Франциско. (В кінці 90-го - на початку 91-го я, здається, не бачив у нас в офісі ГП-ДЧ грінпісівських сапраней, тобто організаторів різних кампаній - проти ядерної зброї і перевезення радіоактивних відходів, на захист китів, лісів і озонового шару; ці енергійні хлопці з'явилися пізніше, запам'ятався дуже толковий координатор антиядерної кампанії Джош Хендлер).

Основним проектом ГП-ДЧ була реконструкція і оснащення лікарні для дітей, постраждалих внаслідок чорнобильської аварії, залучення лікарів з-за кордону до консультування і лікування. У Київ часто прилітав Девід Мактаггарт, Голова Грінпіс Інтернешнл. Він розвинув шалену діяльність по залученню коштів і робіт "in-kind", тобто безоплатно, для лікарні, і це йому вдавалося: архітектори працювали на добровільних засадах, університети прислали в Київ лікарів своїм коштом. Я не був безпосередньо залучений до медичного проекту, але я брав участь у обговоренні окремих питань і мені було зрозуміло, що Грінпіс започаткував і робить щось справді виняткове. Через рік, на жаль, цей проект втратив імпульс (може через те, що Грінпіс вирішив відправити Мактаггарта на пенсію, а може, навпаки, відправив Мактаггарта на пенсію, щоб не мати клопоту з цим проектом - крім усього іншого, вже у 91-му почалися проблеми з українською стороною). Лише небагато з задуманого Мактаггартом було в результаті втілено.

7.3 Готель "Київ", номер 707

Офіс ГП-ДЧ розташовувався у найбільшій кімнаті трикімнатного номера 707 у готелі "Київ", вікна і балкон якого виходили на Раду і Маріїнський парк (з того балкона ми спостерігали за вертольотами ГКЧП у серпні 91-го). Менша кімната була офісом директора, а у ще одній поселялися ті, хто на короткий час приїжджав до ГП-ДЧ.

В організації працювало п'ять перекладачів, молоді дівчата і хлопець (він потім виїхав до Ізраїлю, а в перші місяці моєї роботи шліфував англійську в моїх листах), організація мала справжній автопарк - мікроавтобуси "Фольксваген" і "Фіат-Дукато", "Москвич" і "ВАЗ". У

той час замовити чи "впіймати" таксі було практично неможливо, через це зустріти когось в аеропорту, відвезти на зустріч у лікарню чи відвезти канадійських медтехніків у Пушу-Водицю на роботу можна було лише своїм транспортом. ГП-ДЧ винаймав кілька квартир, у яких жили співробітники-іноземці і канадські медики, так що адміністративно-господарської роботи у співробітників вистачало.

Переважно я заходив до офісу, щоб подзвонити в Амстердам, але основним засобом спілкування був факс (у тому ж таки офісі). Потроху я став прилучатися до інтернету: слова такого ще не було, але вже можна було подзвонити в Москву по міжміській лінії на певний номер, там відповідав модем і підключав наш модем в Києві - це називалося "комета". Здається, Грінпіс використовував систему Eudora, але точно не знаю, бо я був просто "юзером" (такого слова тоді теж ще не було).

В офісі був дуже хороший двохкасетник і підсилювач "Technics" з колонками і сабвуфером - звучало прекрасно. Візитери (а співпрацювали з ГП люди молоді, активні!) - привозили дуже хороші альбоми, і я знову почав слухати рок: Steely Dan, Fleetwood Mac, Bryan Ferry, Sting - "Nothing Like the Sun"... (Я перестав слухати рок десь в кінці 70-х, після того, як розвалився клуб "Рух", під егідою якого я проводив дискотеки, а з моєї кімнати в гуртожитку дивним чином зникли 2/3 привезених ще з Москви магнітофонних записів).

8 Кілька слів про 1991-й рік

Наступний, 1991-й, рік теж був багатим на події, найважливішими були серпневий путч (ГКЧП), проголошення незалежності України 24 серпня і референдум 1 грудня. Але я вже менше брав участь в громадському житті, бо займався переважно лабораторією (див. розділ 9 - Додаток). Було також чотири дуже цікавих поїздки, які фактично були результатом моєї діяльності у 1990-му. Тому про ці поїздки варто сказати кілька слів. У квітні я вперше попав у США (Пенсильванія-Массачусетс-Коннектикут), у складі делегації Комітету Захисту миру СРСР.

В одній з лабораторій Міллерсвільського університету

Думаю, що мене включили в цю делегацію за рекомендацією Ю.Щербака. Я хоч і не мав таких регалій, як віце-президент АН з Киргизстану, проректор МВТУ ім.Баумана, директор якогось радіотехнічного НДІ з Москви і генеральський син, співробітник ще якогось московського НДІ (здається, був ще хтось), але як українець, науковець-чорнобилець і до того ж активіст Грінпіс вніс свій вклад: виступив 26 квітня на чорнобильському мітингу біля капітолію штату Коннектикут в Хартфорді. Мітинг організували американські анти-ядерники і українська громада, після того ми ще були на вечірці (potluck supper), яку влаштував український громадський активіст, адвокат Алекс Кузма. Алекс жив у бідному районі в центрі Хартфорда, - до цього часу я пам'ятаю, як нас з Лу Фрідманом з ненавистю сведлили очима місцеві негри, коли ми зайшли в піццерію, щоб купити піццу - наш внесок до загального столу. Після Коннектикуту відвідали кілька університетів - Міллерсвіль, Массачусетський технологічний, Йейл (московські проректори зав'язували контакти), а я був просто туристом, бо не представляв ні університет, ні академію наук. Тоді ж я вперше (і востаннє) був на прийнятті у якогось лоббіста (дуже хороше каліфорнійське вино, та й усе дуже представницьки!), також десь ми зустрічалися з

синами Ігоря Сікорського. Один з них непоганий скрипаль-любитель, але основна їх справа - зберігати і популяризувати пам'ять про батька.

У травні я два тижні був у Швейцарії, як assistant moderators (помічник головуючих) українсько-швейцарського семінару з охорони довкілля. Я ж займався і підготовкою семінару з українського боку. Головуючими були Богдан Гаврилишин і Юрій Щербак, семінар проходив у приміщенні колишнього Міжнародного інституту менеджменту, який його засновник і директор Б.Гаврилишин незадовго перед цим заклав у Женеві і відкрив подібний у Києві, з тією ж назвою. Учасниками семінару були три майбутні міністри охорони довкілля (Щербак, Костенко і Курикін) і один заступник міністра (Щепець). Організацією займалися співробітники Міжнародної академії довкілля, німецько-французько-англійськомовний персонал: все дуже продумано, чітко, мені було приємно працювати в такій команді, та й я команді сподобався.

У суботу я відпросився і під вечір вилетів у Лугано, куди мене запросили Франциска і Джозанна. Погуляли трохи в горах, десь пообідали. Я поклав квіти на могилу Г.Гессе - у Джозанни будинок у селі Монтаньола, де Гессе жив і був похований (квіти зірвав десь при дорозі, Джозанна сказала, що це ОК, враховуючи наш обмежений час).

Не менш цікавою була поїздка у Францію - мене запросила організація Médecins du Monde (Лікарі світу), я у Києві їм трохи допомагав з обладнанням лабораторії, у якій французькі лікарі проводили обстеження "чорнобильських" дітей. Але опікувалася мною в основному пані Марія Маланчук, яка була перекладачем Médecins du Monde в Києві, а взагалі працювала в Науковому Товаристві ім.Шевченка (НТШ) в Сарселі під Парижем. Там таки в НТШ я і жив - товариство мало кілька маленьких кімнат для студентів і дослідників, які приїжджали попрацювати (кілька разів я жив у такого ж типу кімнатках при Інституті дослідницького реактора Університету Кіото, де брав участь спочатку в чорнобильських, а потім фукусімських семінарах на запрошення свого колеги і друга Т.Іманакі). Пані Марія була моїм гідом і перекладачем, бо на той час я вже майже забув французьку. Я зустрічався з французькими "зеленими" і науковцями анти-ядерниками, виступав на радіо.

Випросив один вихідний день і з'їздив у Реймс, в гості до своєї знайомої Крістіни, вона в кінці 70-х викладала французьку в Київському університеті, а до цього стажувалася в Університеті ім.Патріса Лумумби у Москві (якраз мій університетський однокурсник і дав їй мої київські координати). Крістіна любила російську літературу, і була лівих поглядів - як багато французьких інтелектуалів. Після повернення у Францію викладала в університетах Парижа і Реймса.

Якось увечері я встиг зайти в Musée Veaubourg (Центр ім. Жоржа Помпіду), який вразив і архітектурою, і виставками, і бібліотекою: взяв з полиці відеокасету з "Казками Гофмана" Ж.Оффенбаха, заклав у відеомагнітофон і дивився. В СРСР подібні речі я бачив лише у ВГБІЛ (Всесоюзная государственная библиотека иностранной литературы) у Москві - говорили, що директором там у мій час була дочка А.М.Косигіна, Голови Ради Міністрів СРСР. Що цікаво, "Центр Помпіду" залишається так само популярним, у грудні 2014 я був у Парижі, заходив - у бібліотеці ніде сісти!

Редактор Енциклопедії українознавства, Аркадій Жуковський, просив мене передати колегам у Києві, що НТШ з радістю прийме на навчання/стажування студентів і науковців з

України - крім роботи, вони побачать ще й ширший світ. Після повернення з Франції я зустрівся з директором Інституту літератури АН УРСР, його відповідь мене вразила: "Це вони до нас мають приїжджати стажуватися, а не ми до них". Звісно ж бо, радянська наука була найкращою. Що нам ваша Європа...

Десь у жовтні чи листопаді я, будучи вже директором "Грінпіс Діти Чорнобиля", брав участь у АГМ (Щорічному загальному зібранні) Грінпіс Інтернешнл у містечку Альпбах недалеко від Іннсбрука. Дуже цікаво, молодь, міжнародна тусовка, ідеї і дискусії... Домінували на АГМ Грінпіс-Німеччина і Грінпіс-Нідерланди, де були найсильніші (і найбагатші) національні організації. Грінпіс-Росію представляв відомий полярник А.Чілінгаров, на той час ще не був депутатом Держдуми Росії, членом-кореспондентом РАН і заступником Голови Росгідромету, але вже був Героєм Радянського Союзу, нагородженим за експедиції в Арктику. Очевидно, його зтягнув у свою орбіту Мактаггарт, який мав талант спілкування з цікавими людьми. Мені здалося, що Чілінгаров не дуже переймався справами Грінпісу (та й навряд чи це важило для Грінпісу - головне, що відома людина підтримує!), зате він був товариським чоловіком, ми з ним і кількома російськомовними делегатами пару раз непогано посиділи в сауні і за пивом.

Я пропустив якесь засідання і під вечір пішов на гору, яка височить над Альпбахом (Відерсбергер Хорн, 2128 м). Азарт не дав мені вчасно зупинитися і повернути назад, тому спускався я вже фактично вночі, трава на вирубаних для гірськолижних трас схилах була мокрою, слизько. Добре, що йти треба було завжди вниз, та трохи звеселяв дзюркіт струмка в долині.

На зворотному шляху з Альпбаха заїхав у Зальцбург, сховався у фортецю Гогензальцбург, у музей-помешкання Моцарта і на камерний концерт у якомусь невеликому палаціку. А на вокзалі, чекаючи на нічний поїзд до Відня, сидів у компанії місцевих п'яничок-іммігрантів, пили пиво і пробували знайти спільну мову - без успіху. Думаю, що то були албанці. Періодично заходила поліція, перевіряли квитки - перед появою поліції албанці зникали, потім заходили знову. Все ж таки на вулиці було холодно, пізня осінь.

Так пройшов 1991 рік. Крім цих поїздок, більшу частину року зайняла робота в Грінпіс.

9 Додаток: "Незалежна екологічна лабораторія"

На початку 1991 року тристоронній проект: "Незалежна екологічна лабораторія" пройшов "фільтр" Інституту вільного суспільства в Нью-Йорку і одержав грант 300 тис. доларів від Фонду "Відродження". Внесок "Грінпіс" мав теж складати 300 тис. доларів (у вигляді обладнання, персоналу і менеджменту), а внесок "Зеленого світу" становило обладнання вартістю 220 тис. німецьких марок. Виконавцем проекту був "Грінпіс-інтернешнл": гроші Сороса надійшли на їх рахунок, на цьому наполіг Грінпіс. Ні я, ні Щербак, ні Ленгфельдер не були у захваті від такого варіанту, але проект, навіть з Грінпісом на чолі - це все-таки краще, ніж ніякого проекту (а це була друга імовірна опція). Я літав в Амстердам і Гамбург, де узгоджувалися різні технічні аспекти, і вже влітку 1991 року ми отримали мікроавтобус "Мерседес" як пересувну лабораторію.

Урочисте відкриття пересувної лабораторії біля Інституту комунальної гігієни. Зліва направо: О.Листопад, А.Демиденко (обидва - "Зелений світ"), я, В.Грузін, директор фонду "Відродження", А.Сердюк, директор Інституту комунальної гігієни, другий справа Ю.Щербак, імена інших не пам'ятаю.

Ми почали систематичні дослідження радіаційного забруднення продуктів харчування восени 1991 року, частина вимірювань проводилася безпосередньо у селах, у приміщеннях сільрад - це мало великий успіх. У 1992-1993 роках такі дослідження продовжувалися, виконувалися також роботи по аналізу донних відкладень у Київському водосховищі і забрудненню ґрунтів. Основні результати я опублікував лише у 2001 році, коли за підтримки Інституту дослідницького реактора Університету Кіото (проект Т.Іманакі) виконав другу серію аналізів в селі Степанівка Лугинського району¹¹. Грінпіс-Німеччина наполіг на тому, щоб хімічна лабораторія була обладнана у 12-метровому морському контейнері, може щоб вивезти назад, коли проект закінчиться. Втім, так і не вивезли, пріоритети Грінпіс змінилися, і контейнер досьогодні стоїть біля інституту і використовується як складське і офісне приміщення.

У хімічній лабораторії поставили методики визначення пестицидів і металів у питній воді і окремих продуктах харчування. Ці аналізи дуже складні, вимагають висококваліфікованих хіміків і регулярного постачання дорогих реактивів, за якими щоквартально доводилося їздити в Гамбург. На

Відбираю проби донних відкладень на Київському водосховищі, 1993 рік

хіміків

два

водій В.Прекрасний. пізніше емігрували, друга в Та й з перекладачів, одна дівчина ще живе

У 1993 році Грінпіс-курс на згорання лабораторії, і восени я середині 90-х проект екологічна лабораторія" був закритий, частину хімічного обладнання Грінпіс вивіз в Ексетер (Великобританія), частина залишилася в Києві, але так і не використовувалася (бо дуже дорого). Все радіометричне обладнання залишилося в Інституті комунальної гігієни, частина з нього до цього часу в роботі.

піку в лабораторії працювали шість (двоє з Германії, четверо наших), фізика і технік-Двоє наших одна у США, Великобританію. здається, лише в Україні.

інтернешнл взяв робіт в звільнився. А в "Незалежна

Біля контейнера-лабораторії, який досьогодні стоїть перед Інститутом комунальної гігієни (зараз - Інститут громадського здоров'я ім.Марзєєва АМН України).

Київ, 26 січня 2018 року

- ¹ Перша сторінка газети "Зелений світ" від 28 жовтня 1989
- ² Програма екологічно-масового походу Нетішин-Київ, жовтень 1989 р.
- ³ Передвиборчий плакат, Овруцький виборчий округ Житомирської області, березень 1990 р.
- ⁴ Замітка "За що борються зелені?", газета "Молодь України", 28 лютого 1990 р.
- ⁵ Есе про смт. Поліське Київської області. Оригінальний англійський текст в основному увійшов у роботу "Solving the social problems caused by the Chernobyl catastrophe: 20 years is not enough", <http://www.rii.kyoto-u.ac.jp/NSRG/reports/kr139/pdf/tykhyu-1.pdf>. Переклад японською опублікований у журналі "Gijutsu to Ningen" (Технологія і суспільство) № 6, 2005
- ⁶ Лист від парламенту Швейцарії щодо візиту швейцарської делегації в Україну, 10 квітня 1990 р.
- ⁷ Обкладинка книжки "Menschen in Tchernobyl".
- ⁸ Замітка про мій досвід роботи з Францискою і Джозанною над книжкою "Menchen in Tchernobyl" (рукопис 1990 року).
- ⁹ Замітка про засідання Міжнародного консультативного комітету в МОЗ України (рукопис 1990 року).
- ¹⁰ Програма Науково-гуманітарної конференції до річниці катастрофи на ЧАЕС. 24-25 квітня 1990 р.
- ¹¹ Результати дослідження радіоактивного забруднення продуктів харчування у с.Степанівка, "Radioactive Contamination of Food in Stepanivka Village, Zhytomyr Region, Ukraine: in 1992 and in 2001" <http://www.rii.kyoto-u.ac.jp/NSRG/reports/kr79/kr79pdf/Tykhyu.pdf>